

2. El *savi* Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915): republicà, socialista, federal i catalanista benevolent

Jordi POMÉS VIVES (UAB)

UN SAVI INTEL·LECTUAL DE BARCELONA*

Salvador Sanpere Miquel és un d'aquells importants pensadors, intel·lectuals i polítics del nostre país que ha estat injustament oblidat —amb escasses excepcions, que intentarem reconèixer en aquest estudi—.¹ I això malgrat la significació i la influència que va tenir la seva obra en el conjunt de la cultura catalana i de la resta d'Espanya durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX. Ja va dir Apelles Mestres, un dels personatges que el va conèixer millor, tot just acabat de morir el setembre de 1915, que Barcelona acabava de perdre «el patriota, el savi, l'amic [...] que, relacionat ab els savis de tots els països, era sens dubte més reconegut i apreciat fora casa que dintre casa». Mestres començava el seu article dient que «ab ell desapareix una de les derreres figures d'aquella generació tota entusiasmes, tota energies, tota acció... que tant va contribuir al renaixement de Catalunya; generació altruista, lluitadora... En Sanpere y Miquel era,

* He d'expressar molt particularment el meu sincer i profund agraïment a l'amic Juli Colom per la inestimable col·laboració que m'ha prestat en la investigació d'aquest estudi.

1. A banda de l'aprofundit estudi biogràfic que li va dedicar Joaquim Albarreda, que citarem diversos cops més endavant, probablement l'aspecte més investigat de la biografia de Sanpere ha estat la seva relació amb les arts aplicades. En aquest àmbit es poden destacar diferents estudis de Vicente Mestre, Pilar Vélez, Mireia Freixa i Anna Calvera. Però també cal assenyalar dins de l'entorn de la història de la historiografia diversos estudis de Jordi Casassas, Ramon Grau i Francesc Artal. Tots aquests estudis són citats al llarg d'aquest capítol.

sens disputa, una de les figures més complexes, més interessants d'aquella generació, perquè pot dir-se que ho va ser tot: polític fervent, periodista i polemista batallador, crític d'art, crític musical, historiador, rebuscador infatigable, rata d'arxiu ab paciència benedictina, orador, conferenciant...».² No exagerava. Sanpere va destacar en totes aquestes facetes i fins conreà amb èxit altres especialitats com la de teòric de les arts aplicades o industrials, el pensament filosòfic, la museística, la topografia, la toponímia o la literatura. Fou realment un intel·lectual integral, complet, com ben pocs, i per això adquirí fama de savi. Tanmateix, els àmbits en què destacà més foren el de la historiografia —en totes les més variades especialitats, distingint-se en els últims anys com a historiador de l'art— i el de la política. És precisament en aquest darrer que pretenem centrar-nos en aquest estudi.

Si en l'àmbit intel·lectual Sanpere va ser un batallador incansable, en el polític no ho va ser menys. Una mena de voluntat interior innata, de ferro, incombustible, el va fer mantenir en la lluita política al llarg de la seva relativament dilatada vida, fins pràcticament l'últim dia, tot bregant per aconseguir fer realitat els grans ideals revolucionaris liberals del segle XIX que van fer canviar radicalment el món: els ideals de la llibertat, la igualtat i la fraternitat. Sempre milità en l'opció política que li semblava que millor podia defensar aquests ideals: el republicanisme, que per a ell era sinònim de democràcia, el socialisme, el federalisme i el catalanisme. I per això es definí més d'una vegada com a seguidor i defensor entusiasta de tots aquests moviments o doctrines. Si bé, com veurem, no fou un socialista, ni federalista, ni catalanista ortodox, perquè certament no en seguí el corrent principal o majoritari, sí que es pot afirmar que acabà sent un dels homes del nostre país que durant més anys i amb més compromís s'involveren en el moviment republicà a través de diversos partits polítics que defensaren els principals principis o reivindicacions que aquesta escola política enarborava, entre els quals l'assoliment d'un règim republicà, les llibertats i drets individuals fonamentals, el sufragi universal i el laïcisme. Però també tot allò que en l'època es pressentia que afavoria el progrés —aquest concepte clau del segle XIX— i la modernització de la

2. MESTRES, Apel·les (1915), «Sanpere i Miquel, escriptor», *L'Avançada* (Barcelona), núm. 31, 2 d'octubre.

societat, i, per tant, va postular com ningú la necessitat del triomf de la raó i l'educació, de la ciència i la tecnologia.

Sanpere és considerat un dels principals introductors dels nous corrents de pensament progressistes que entraren al conjunt d'Espanya a mitjan segle i especialment a partir de 1875. Col·laborà com ningú a la difusió al nostre país de notables pensadors de l'època molt influents arreu d'Europa, com ara Ernst Haeckel i Herbert Spencer, a través sobretot de traduccions i interpretacions de les seves obres principals,³ però també elaborant importants estudis historicofilosòfics propis com ara la monumental *La emancipación del hombre* (1883-1887), que ocupa cinc volums de gran format. A través d'aquests estudis, que tingueren força incidència social, intentà harmonitzar l'idealisme de Krause —dominant a l'Espanya de mitjan segle XIX— amb el positivisme,⁴ tot col·laborant a difondre i popularitzar les teories científicofilosòfiques més modernes, com ara el darwinisme i l'evolucionisme spencerià. D'aquesta manera, hom creu que feu una important contribució a la modernització ideològica de la societat espanyola —especialment de la catalana— durant la Restauració, fet pel qual se'l pot situar en una posició notòria dins una generació catalana de «moderns» entre els quals hi havia altres intel·lectuals com ara Pompeu Gener, Pere Estasen, Frederic Rahola, Joaquim M. Bartrina, Josep Pella i Forgas o Josep Coroleu.⁵

3. HAECKEL, Ernst (1887), *La morfología general de los organismos*, Barcelona; SPENCER, Herbert (1883-1884), *El Universo social. Sociología general y descriptiva*, Barcelona. També traduï G. Tiberghien: TIBERGHIEU, Guillaume (1875), *Los mandamientos de la humanidad o la vida moral bajo forma de catecismo popular según Krause*, Barcelona, Tip. Ramírez.

4. Sanpere troba en el monisme científic de Haeckel una «demostració positiva» del monisme filosòfic de Krause. La idea monística proporciona, doncs, un «fons comú» del qual participen tant el sistema krausista com les teories de Spencer i Haeckel (NÚÑEZ RUIZ, Diego (1975). *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis*. Madrid: Túcar, p. 103). En el pròleg que Sanpere escriu de la traducció de l'obra *La morfología general de los organismos* de Haeckel, fa una gran defensa del monisme: «No hay doctrina más respetuosa de Dios que ese Monismo» (HAECKEL, Ernst (1887), *La morfología general...*, op. cit., p. vi).

5. Vegeu RIERA i TUÈBOLS, Santiago (1994), «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença», a: GABRIEL, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. v. Barcelona, Edicions 62, pp. 115-129; GABRIEL, Pere (1994), «Socialisme, lliurepensament i científisme», a: GABRIEL, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. v,

Amb tot, creiem que la més important aportació *modernitzadora* de Sanpere la va fer en l'àmbit de la historiografia, en què ens deixà una vastíssima obra publicada de la qual és molt difícil donar una idea de conjunt. Hagué de ser impressionant la capacitat de treball que tingué.⁶ Publicà més d'un centenar de rigorosos estudis d'història política, social, cultural i fins religiosa de Barcelona i de Catalunya entre llibres i articles, entre els quals podem destacar *El fin de la nación catalana* (1905), en què analitza la Guerra de Successió (1705-1714) amb una base documental de primer ordre,⁷ i *Los cuatrocentistas catalanes* (1906), que constitueix la primera aproximació àmplia i seriosa al tema de la pintura medieval catalana.⁸ L'obra historiogràfica de Sanpere ajudà a fixar i popularitzar una concepció de la història idealista i progressista alhora i, a més, renovà profundament la metodologia d'aquesta disciplina sota

Barcelona, Edicions 62, pp. 142 i ss.; CABRÉ, ROSA (2013), «Notes sobre els escriptors del realisme i la creació de la modernitat, 1868-1892», a: DOMINGO, Josep Maria; LLOVERA, Anna (cur.), *De realisme: aproximacions i testimonis*, Lleida, Punctum, pp. 123-162.

6. El seu amic i correligionari Josep Roca i Roca, també dotat d'una gran aptitud per al treball, en digué que «ocupa un lugar distinguido en el movimiento intelectual de Barcelona, sitio ganado en buena lid a fuerza de asiduidad y de perseverancia en el estudio y a impulsos de esa devoradora ansia de saber que desde su juventud más temprana domina en él y le avasalla por completo (...)». En la labor es asombrosamente infatigable. Así como hay glotonos en el sentido material, Sanpere lo es en el orden intelectual. Comer a dos carrillos para él es poco. Trae a veces tres o cuatro obras entre manos trabajando a la vez en todas ellas, y con el mismo apetito con que devora los textos ajenos escribe los propios. Su divisa podría ser: «devorar y elaborar» (ROCA I ROCA, Josep (1890), «Salvador Sanpere y Miquel», *La Vanguardia*, 5 d'octubre, pp. 1-2).

7. Segons l'especialista Joaquim Albareda, es tracta del llegat intel·lectual més important de Sanpere. Albareda afirma, a més, que «la primera i més indiscutible aportació en *Fin de la nación catalana* és que insereix el tema en el context internacional de la guerra, imprescindible per entendre el seu descabdellament» (ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi introductori», a: SANPERE I MIQUEL, Salvador, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, Base, pp. 17 i 21). Vegeu també ALBAREDA, Joaquim (2011), «Salvador Sanpere i Miquel: intel·lectual, polític i historiador», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXII, pp. 113-129.

8. FREIXA, Mireia (2011), «Salvador Sanpere i Miquel i els pintors primitius catalans. La descoberta de les pintures de la cel·la de Sant Miquel del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes», a: *XII Congrés d'Història de Barcelona «Historiografia barcelonina. Del mite a la comprensió»*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona, 30 de novembre i 1 de desembre de 2011.

una base clarament positivista. Tots els crítics actuals de la seva producció, com Joaquim Albareda, Ramon Grau, Mireia Freixa o Francesc Artal, ho han corroborat.⁹ En destaquen, per exemple, que iniciés sempre els capítols que escrivia amb una descripció acurada de les fons documentals i que sempre fes un gran esforç per donar una visió sintètica dels períodes analitzats.¹⁰ Ramon Grau arriba a dir que va ser «l'historiador català més complet i representatiu del tarannà positivista» de la seva època.¹¹

De ben segur que començà a aprendre aquest tarannà treballant com a auxiliar durant un temps —almenys des dels quinze anys— en diversos projectes urbanístics que dirigí l'enginyer —també progressista i republicà— Ildefons Cerdà. Sanpere col·laborà, per exemple, en l'elaboració de l'important *Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona levantado por orden del gobierno para la formación del proyecto de Ensanche*, base del famós Pla Cerdà, firmat el 1855. Sabem que en aquells moments cursava alhora alguns estudis relacionats amb l'arquitectura.¹² I tanmateix no trigà gaire a orientar-se cap a temàtiques més humanístiques, en concret cap a la història. Fou precisament elaborant informes topogràfics i toponímics per als projectes que dirigia Cerdà que es veié obligat a entrar per primer cop als arxius històrics i, per tant, en l'àmbit de recerca propi dels historiadors.¹³ I va ser així com, a banda de començar a relacionar-se amb els principals historiadors —com veurem més endavant—, enten-

9. GRAU I FERNÁNDEZ, Ramon (1995), «La historiografia de Barcelona abans de la institucionalització», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 1, pp. 11-24; FREIXA, Mireia (2011), «Salvador Sanpere i Miquel i els pintors...», *op. cit.*, p. 8; ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», *op. cit.*, p. 18; ARTAL, Francesc (1997), «Catalunya i Barcelona en el pensament dels positivistes: Sanpere i Estasén», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 220 (desembre), pp. 52-56.

10. GRAU I FERNÁNDEZ, Ramon (1995), «La historiografia de Barcelona...», *op. cit.*, pp. 11-24; FREIXA, Mireia (2011), «Salvador Sanpere i Miquel i els pintors...», *op. cit.*, p. 8.

11. GRAU I FERNÁNDEZ, Ramon (1995), «La historiografia de Barcelona...», *op. cit.*, pp. 18.

12. Però desconexem si els acabà del tot, ja que els deixà per allistar-se voluntàriament a la Guerra de l'Àfrica quan tenia dinou anys, el 1859 (ROCA I Roca, Josep (1890), «Salvador Sanpere...», *op. cit.*).

13. Un d'aquests informes pogué ser, segons ell mateix explicà, el que va elaborar al voltant del 1862 amb l'objectiu de portar a Barcelona aigua de torrents de la perifèria de la ciutat (*La Vanguardia*, 28 de juliol de 1894, p. 4-5).

gué la necessitat d'estudiar paleografia i llengües: el llatí i l'àrab per poder fer front a la documentació històrica original, però també l'anglès, l'alemany, l'italià i el francès per poder conèixer de primera mà la bibliografia contemporània europea. El rigor amb què sempre procurà treballar li exigia anar contínuament a la font original.

Per tot el que hem dit no ens ha d'estranyar que, després d'uns vint anys d'experiència en el món de la història —entre 1860 i 1880—, fos el principal emprenedor, l'autèntica ànima impulsora i el director, a banda del principal redactor i articulista, del més ambiciós projecte científic català en l'àmbit de la historiografia al segle XIX: la *Revista de Ciencias Históricas* (1880-1887), que naixé com a òrgan de l'Associació per a l'Estudi de la Història Pàtria, de la qual Sanpere també fou el cap visible.¹⁴ Per fer possible el projecte, gaudí de la col·laboració dels principals historiadors d'aleshores, la majoria amics seus, amb els quals ja havia participat en la *Revista Histórico Latina* (1874-1877), que fou un primer assaig important sota l'impuls principal de Pella i Forgas i Antoni Elias de Molins del que havia de ser el projecte historiogràfic dirigit per Sanpere als anys vuitanta.¹⁵ La *Revista de Ciencias Históricas* evidencià fins a quin punt s'havien consolidat els estudis històrics a Catalunya en aquesta dècada i com els diferents camps de treball s'havien diversificat a través d'autèntics especialistes, exercint Sanpere de veritable i acreditat eix transversal coneixedor de bona part dels camps.¹⁶

Sanpere plantejà inicialment el projecte d'aquesta revista com una plataforma científica que li permetés —d'entrada almenys a ell— una certa «professionalització» com a historiador. Cal tenir present que, en aquell moment, els historiadors del nostre país no disposaven de cap plataforma institucional estable que els garantís la subsistència econòmica com a investigadors o docents. La Universitat, que hauria d'haver estat el seu medi més propi, oferia un accés molt restringit.¹⁷ D'altra banda, l'important Ateneu Bar-

14. *La Publicidad*, 4 de maig de 1880, p. 2.

15. CASASSAS, Jordi (2004), «La historiografia del positivisme», a: BALCELLS, Albert, *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 177-178.

16. Ídem, pp. 179-180; CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escil·la i Caribdis*, Barcelona, La Magrana, pp. 295-296.

17. D'altra banda, segons Jordi Casassas, el nucli on es movia Sanpere

celonès, tot i que des dels anys setanta es convertí en la principal tribuna oratòria de Sanpere, tant per les nombroses conferències que hi impartí com pels debats en els quals intervingué, així com en un important lloc d'estudi i de treball —en fou el bibliotecari durant el bienni 1879-1880—, tampoc no li pogué oferir un mínim suport econòmic.¹⁸

Havia aconseguit durant un temps —almenys l'any 1870— ser professor de l'Escola de Belles Arts de Barcelona, coneguda popularment com l'escola de Llotja.¹⁹ Però aquesta feina fou molt transitòria. A final del 1881, quan ja no hi treballava, aspirà a ocupar la càtedra d'Història de les Belles Arts que deixà vacant en aquesta escola Miquel i Badia.²⁰ Però no ho aconseguí.²¹ Els dos últims anys havia sobreviscut dels beneficis que havia donat la *Revista de Ciencias Históricas*, però llavors aquesta publicació ja no generava cap entrada econòmica: «ya la *Revista* no da. Durante todo este tiempo se ha comido de ella», escrivia Sanpere gairebé plorant al seu dietari.²² Tanmateix, la revista va subsistir fins al 1887, irregularment, gràcies a la perseverança del seu director.

En aquest moment —1881—, Sanpere ja tenia una família nombrosa amb fills per alimentar i educar i les seves principals —sovint úniques— entrades les tenia al món editorial.²³ S'havia

considerava el món de la Universitat oficial poc lligat a la realitat circumdant (CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escil-la...*, op. cit., pp. 203-204).

18. Sanpere ingressà a l'Ateneu Barcelonès el 1877 en qualitat de soci resident. S'inscriví en la Secció de Belles Arts de l'entitat i en fou soci fins la seva defunció. Va ser, de fet, un veritable ateneista. Durant molts anys, sobretot en les últimes dècades vida, anava a l'Ateneu gairebé cada dia (J. M. T. [Jeroni Martorell i Tarrats] (1921-1928), «En Salvador Sanpere i Miquel», a: SANPERE I MIQUEL, Salvador, *Els trescentistes. Primera part*, Barcelona, S. Babra, p. 6).

19. CALVERA, Anna (1997), «Acerca de la influencia de William Morris y el movimiento Arts & Crafts en Cataluña», *D'Art*, núm. 23, p. 239.

20. *La Vanguardia*, 10 de setembre de 1881, p. 4.

21. L'obtingué el pedagog krausista Manuel Bartolomé Cossío, fet que desanimà enormement Sanpere: «Una ilusión perdida y un pedazo de pan al agua», escrigué tristament al seu dietari quan li avançaren la notícia. Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC (Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona) 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 8 de desembre de 1881.

22. Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 10 de febrer de 1882.

23. A final de 1882 escrivia: «Cierro el año habiéndolo pasado como un animal, comiendo, sufriendo y trabajando sujeto a la noria editorial» (Docu-

casat a mitjan anys seixanta amb la barcelonina Basília Oliveras Clapera, que era onze anys més jove que ell.²⁴ Tingueren com a mínim sis fills. Coneixem els noms d'Alfons —que morí el 1886 quan encara era un adolescent—, Salvador, Basília, Ismaela i Emili (1885-1966).²⁵ Durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), Sanpere havia pogut viure de la política o de la premsa escrita —a banda també de la docència a Llotja—. Com veuem, en aquest període fou diputat provincial i a Corts i, a més, dirigí i col·laborà en importants diaris republicans barcelonins. Però ja dins la Restauració borbònica, com la majoria de republicans, ho tingueren molt pitjor per subsistir econòmicament. I això explica en part que a partir sobretot de 1875 es lliurés —molt més que no pas ho havia fet fins aleshores— al món de la publicació i en particular a l'àmbit de la investigació històrica i també de la història de l'art; sobretot en aquesta darrera gràcies a l'experiència que li oferí el seu pas per la Llotja i a alguns encàrrecs puntuals, un de la Diputació de Barcelona el 1870 i un altre del Foment de la Producció Nacional el 1873, per recollir informació sobre l'ensenyança de l'art aplicat a la indústria en països nord-europeus. Aquestes feines a l'estranger el convertiren en un dels més reconeguts especialistes espanyols en arts aplicades.²⁶

mentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 22 de novembre de 1882).

24. Els pares de Basília foren Josep Oliveras i Rosa Clapera (Registre civil de l'Arxiu Administratiu de Barcelona, Llibre de Naixements 1885, top. 190/2).

25. Els quatre darrers assistiren a l'enterrament del seu pare (*El Progreso*, 27 de setembre de 1915, p. 1). D'altra banda, se li morí una filla el 1896 (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari; carta datada el 10-2-1896 a València, firmada per Serrano González, en què li dona el condol per la mort d'una filla). És probable que també el 1882 se li morís una filla anomenada Matilde. En el seu dietari particular parla de la mort de Matilde el gener de 1882, però no en dona més detalls (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 25 de gener de 1882). Emili esdevingué un famós futbolista del Reial Club Deportivo Espanyol a partir de 1909 i entrenador d'altres equips de primera divisió.

26. L'objectiu d'aquests viatges fou proposar una reforma de l'ensenyament de les arts industrials, seguint especialment models anglesos, francesos i alemanys. En el primer va visitar Anglaterra, França i Alemanya i en el segon, aquests mateixos tres països, a més de Suècia i Rússia. La memòria del primer viatge fou entregada a la Diputació el 1876 i funcionà com a informe de l'Escola de Belles Arts i de l'Escola Industrial (ELIAS DE MOLINS, Antoni (1972),

Consagrat, doncs, a l'erudició per necessitat, però sense que li faltessin ni de bon tros vocació i aptituds, es distingí dintre la intel·lectualitat catalana pel nombre d'estudis —de temàtica molt variada— que feu i publicà,²⁷ de conferències que impartí, de premis d'investigació que guanyà²⁸ i fins de càrrecs acadèmics —encara que poc o gens remunerats— per als quals fou escollit, com ara els de membre de les Acadèmies de Bones Lletres de Barcelona (1908) i de Sevilla o soci corresponent de les Reials Acadèmies de la Història i de San Fernando de Madrid i de Lisboa. Tot plegat contribuï a conferir a Sanpere una fama de persona erudita i sàvia.²⁹

Aquesta reputació va guanyar encara més notorietat entre

Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del s. XIX, Hildesheim, Georg Olms Verlag, pp. 579-580). Per al Foment de la Producció Nacional feu un nou viatge, cal suposar que amb finalitats similars, el novembre de 1880 (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 26 de desembre de 1881). Vegeu FREIXA, Mireia (2013), «Salvador Sanpere i Miquel. A Traveller at the End of Nineteenth Century. From Utopian Vision of Industry to a Pragmatic Interpretation of History», a: CALVERA, Anna (ed.), *From Industry to Art. Shaping a Design Market Through Luxury and Fine Crafts (Barcelona 1714-1914)*, Barcelona, Gustavo Gili; VÉLEZ, Pilar (2000), «De les arts decoratives a les arts industrials», a: *Art de Catalunya. Ars Cataloniae*, vol. 11, *Arts decoratives, industrials i aplicades*, Barcelona, L'Isard; MAESTRE, Vicente (2001), «De la aplicació del Art a la Indústria. La regeneración de las manufacturas artísticas barcelonesas en el s. XIX», a: CALVERA, Anna; MALLOL, Miquel (eds.), *Historiar desde la periferia: historia e historias del diseño (Actas de la 1.ª Reunión Científica Internacional de Historiadores y Estudiosos del Diseño. Barcelona 1999)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.

27. Josep Yxart descrigué una vegada Sanpere com «un sabio... por entregas. El Pérez Escrich de la geología, la paleontología, la arqueología y la numismática». La paraula «entregas» fa referència al fet que la majoria de grans monografies que publicava —com ara *La historia de Barcelona*— eren venudes en fascicles. Cf. YXART, Josep (2013), «Retrats de contemporanis», a cura de Rosa Cabré, a: DOMINGO, Josep Maria; LLOVERA, Anna (curs.), *De realisme... op. cit.*, p. 340.

28. El primer que obtingué fou al 1877. De fet, quedà en segona posició. Fou un premi d'assaig sobre la història de Barcelona que convocà la Comissió de Festes i Exposicions de Barcelona. Presentà l'obra *Barcelona, son passat, present y porvenir*, que es publicà l'any següent. Més endavant detallarem altres premis que obtingué.

29. «Yo he pasado fama de gran sabio», va escriure al seu dietari el 1882 (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 22 de novembre de 1882).

1889 i 1892, quan intentà defensar d'una manera molt compromesa els interessos de la ciutat de Barcelona i del seu Ajuntament dins el marc del cèlebre procés del marquès d'Ayerbe contra el consistori barceloní a propòsit d'uns suposats drets sobre els terrenys al voltant de la Ciutadella cedits per l'Estat al municipi el 1868. El marquès reclamava a l'Ajuntament una important indemnització de tres milions de pessetes en concepte de drets senyoriais. Sanpere es proposà demostrar, amb tot el suport —almenys inicial— de l'Ajuntament, la improcedència d'aquesta indemnització mitjançant una laboriosa investigació tant en arxius espanyols com internacionals sobre l'antiga configuració urbana de la zona objecte del plet —dintre l'anomenada rodalia de Corbera— amb tot el rigor documental necessari.³⁰ Malgrat que el marquès finalment guanyà, el cas acabà tenint força repercussió en el futur professional de Sanpere, ja que la bona relació que mantingué amb el consistori barceloní durant el litigi li obrí les portes no solament dels arxius documentals, sinó també de l'àmbit de l'art i els museus. El setembre de 1890 —en plena polèmica pel judici del marquès— fou escollit membre de la comissió creada per l'Ajuntament de Barcelona per a la formació de l'anomenat inicialment Museu de Reproduccions,³¹ que s'inaugurà l'any següent, així com encarregat de redactar-ne les bases i el reglament. A més, quedà com a ponent de l'entitat i membre de la Junta de Museus de Belles Arts i, a petició de l'Ajuntament,³² visità —almenys entre 1891 i 1892— diversos països europeus, com ara França, Alemanya, Itàlia i Àustria, per a l'adquisició d'objectes per al susdit museu.³³ D'altra banda,

30. L'estudi l'acabà publicant amb el títol *Topografía antigua de Barcelona. Rodalia de Corbera* (1890-1892). Més endavant ampliaria la investigació en el volum *Los terrenos de la Ciudadela* (1911).

31. *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1890, p. 2; GARCIA SASTRE, Andrea A. (1997), *Els museus d'art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins a l'any 1915*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

32. *La Vanguardia*, 25 de gener de 1891, p. 2; 27 de gener de 1891, p. 3; 13 de març de 1891, p. 2; 23 d'abril de 1891, p. 2; 27 de gener de 1892, p. 1; 12 d'abril de 1892, p. 2.

33. ELIAS DE MOLINS, Antoni (1972), *Diccionario biográfico...*, op. cit., p. 580; NAVARRO, Emilio (1915), *Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Barcelona, Ortega & Artís, p. 15; *Diccionari biogràfic* (1966), Barcelona, Albertí, p. 220. Aquest diccionari diu de Sanpere: «Al seu bon zel es degué la formació del Museu de Reproduc-

el 1904 fou nomenat vocal de la Junta de Museus municipal.³⁴

Totes aquestes accions i responsabilitats en el món de l'art van ser coronades per les seves importants aportacions com a historiador de l'art català així com de crític artístic, tasca que exercí a través d'articles als diaris *La Vanguardia*, *El Diluvio*, *La Publicidad*, *La Tribuna* i, finalment, *El Progreso*. Aquests treballs el van ocupar de manera preferent durant els darrers anys de la seva extensa trajectòria professional.³⁵ En aquesta última etapa es va orientar, en gran part, a la recuperació dels pintors «primitius» catalans. Descobrí i demostrà gràficament i documentalment en *Los cuatrocentistas catalanes* l'existència d'una important escola pictòrica catalana del segle xv. Així mateix deixà inacabat un estudi sobre els pintors trescentistes, que havia de ser la continuació dels *Quatrecentistes*.³⁶ Havia iniciat aquesta recerca per encàrrec de *L'Avenç* i fins n'obtingué el 1912, quan ja tenia 72 anys, una beca de la Junta para la Ampliación de Estudios per investigar sobre aquesta temàtica a Itàlia, França, Anglaterra, Bèlgica i Alemanya.³⁷

Realment, fou fascinant l'entusiasme amb què Sanpere treballà i investigà fins al darrer moment de la seva vida, alhora que continuà donant conferències i escrivint articles als diaris fins al mes abans de morir —el setembre de 1915—, quan ja li havien

cions.» El 1892 romangué a l'estranger entre els mesos de maig i setembre. Durant aquest llarg viatge exercí, entre altres funcions, la de representant espanyol en l'exposició d'art dramàtic que se celebrà a Viena (*La Vanguardia*, 30 d'abril de 1892, p. 2).

34. En la sessió consistorial del 5 de gener de 1904 es trià per formar part de la Junta Municipal de Belles Arts «como artistas los Sres don Miguel Utrillo, que obtuvo 44 votos, y don Salvador Sanpere Miquel, 24. Obtuvieron también votos: don Emilio Cabot, 18; y uno de don Francisco Galofré Oller y don Raimundo Casellas» (*La Vanguardia*, 6 de gener de 1904, p. 4).

35. Tot i que almenys des dels anys vuitanta, amb diversos estudis sobre art medieval, no parà d'investigar i publicar sobre la temàtica, especialment la pictòrica.

36. L'estudi fou reprès per Josep Gudiol i Cunill i publicat entre 1921 i 1928 (*Els Trescentistes*). CORNUDELLA, Rafael (2013), «Sanpere i Miquel, Salvador», a: FONTBONA, Francesc; BASSEGODA, Bonaventura, *Diccionari d'historiadors de l'art català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (<http://dhac.iec.cat/>). He d'agrair a Rafael Cornudella que em deixés consultar aquest article quan encara era inèdit, així com que em suggerís alguna informació sobre Sanpere que jo desconeixia i que crec que ha servit per millorar algun aspecte de la redacció.

37. *La Vanguardia*, 20 d'abril de 1912, p. 8.

practicat dues operacions quirúrgiques importants aquell estiu (una al juny i una altra a l'agost).³⁸ En la primera d'aquestes operacions, segons Jeroni Martorell i Tarrats, va demanar «al metge que li fossin concedits vuit dies d'espera abans que l'operessin, [per] anar a Montserrat, on no li havia llegut anar durant la seva vida tan plena; i va tornar a Vich per visitar-hi el seu bon amic Mn. Gudiol [el qui continuaria i culminaria el seu estudi sobre els *Trecentistes*], per despedir-se'n».³⁹ Certament va ser un comiat definitiu, ja que no es tornaren a veure més.

Morí el 25 de setembre i en el seu enterrament es mostrà fins on havia arribat la dimensió pública d'un home que havia entregat la seva vida a la defensa d'uns ideals polítics molt nobles i, a més, a l'exploració del coneixement històric i artístic de la seva ciutat i del seu país.⁴⁰ No hi faltaren representants de les principals entitats amb les quals havia col·laborat, com ara l'Ateneu Barcelonès —que al cap de pocs dies li dedicà una vetllada necrològica—⁴¹ com a més important, però també l'Ateneu Enciclopèdic Popular —que també li reté un acte d'homenatge—,⁴² el Cercle Artístic o l'Escola de Belles Arts. D'altra banda, tant la Diputació

38. L'últim article seu que hem localitzat el va escriure a la pàgina 2 del diari *El Progreso* el 2 d'agost de 1915 i es titulà «Arte y artistas. Teatro del Bosque».

39. J. M. T. [Jeroni Martorell i Tarrats] (1921-1928), «En Salvador Sanpere...», *op. cit.*, p. 6.

40. En una necrològica que li dedicà *El Poble Català*, s'hi podia llegir: «La prestigiosa personalitat d'en Sanpere i Miquel era conegudíssima a Barcelona. El poble el coneixia com a polític íntegre; els artistes el temien i el veneraven com un crític justicier i sempre imparcial, malgrat els seus judicis fossin clars i durs com les crestes de les més enlairades cimes...» (*El Poble Català*, 27 de setembre de 1915, p. 1). Segons *La Vanguardia*, el sepeli «constituyó una elocuente demostración de simpatía y respeto al finado, pues acudió numeroso concurso a rendirle el postrer tributo, figurando distinguidas personalidades de las letras y la política, que quisieron asociarse al duelo que ha producido en Barcelona la muerte de tan preclaro publicista. Con los hijos del finado presidieron el duelo el alcalde accidental señor Pich y el diputado provincial señor Bastardas» (*La Vanguardia*, 28 de setembre de 1915, p. 2).

41. CASASSAS, Jordi (dir.) (2006), *L'Ateneu i Barcelona: un segle i mig d'acció cultural*, Barcelona, RBA i La Magrana, p. 260.

42. *El Poble Català*, 2 de gener de 1917, p. 2. L'homenatge fou fet al desembre de 1916 i consistí fonamentalment en una conferència de Carreras Candi. Sanpere havia donat almenys una conferència a l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Fou al desembre de 1914, sobre el tema de la guerra europea (*El Poble Català*, 30 de desembre de 1914, p. 3).

com l'Ajuntament feren constar en acta «el sentimiento de la Corporación por el fallecimiento de uno de los más ilustres hijos de Barcelona, don Salvador Sanpere y Miquel».⁴³ L'Ajuntament li dedicà el nom d'un carrer al cap de sis anys de la seva mort.⁴⁴

DEMÒCRATA, REPUBLICÀ, SOCIALISTA, FEDERAL I CATALANISTA

Sanpere proclamà diverses vegades: «he estat sempre i sempre seré demòcrata, republicà, socialista, federal i catalanista».⁴⁵ Demòcrata, republicà i socialista per aconseguir les màximes llibertats individuals i la justícia social. Federal i catalanista per aconseguir l'harmonia territorial de Catalunya, d'Espanya, de la península Ibèrica, d'Europa i del món sencer. Aquests principis polítics, que va assumir com a seus el jove estudiant ja als anys cinquanta dins el primer partit en què milità, el Partit Democràtic, i que d'alguna manera va prometre defensar sempre, van variar molt poc al llarg de la seva llarga trajectòria. Va seguir una línia política molt clara i lineal. En aquest sentit, trobem en Sanpere, com en pocs homes, una ferma continuïtat de propòsits i una perseverança exemplar que el van portar a lluitar amb un ímpetu lleoní des de ben jovenet i fins al final dels seus dies per aconseguir per al seu país el que per a ell eren i en deia explícitament «els més nobles ideals democràtics i republicans».

Aquest ímpetu enllaça amb la contundència i fins la radicalitat amb què defensà sempre la forma de govern republicana i alguns principis del republicanisme com el laïcisme. En canvi, contrasta —hom diria que d'una manera contradictòria o com

43. Aquestes paraules corresponen a l'acord municipal (*La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1915, p. 2). Pel que fa a la Diputació barcelonina, en la sessió de l'1 d'octubre de 1915, «a propuesta del señor Prat de la Riba se acordó que constara en acta el sentimiento de la corporación por el fallecimiento del ex diputado señor Sanpere y Miquel, haciendo cumplidos elogios del finado. En nombre de los republicanos, el señor Bastardas mostró su agradecimiento» (*La Vanguardia*, 2 d'octubre de 1915, p. 2).

44. *La Vanguardia*, 27 de desembre de 1921, p. 5.

45. Així es va definir Sanpere almenys en dues ocasions —el 1901 i el 1905—, ambdues en multitudinaris mítings polítics celebrats en la convulsa Barcelona de principi de segle al costat del famós republicà Alejandro Lerroux (*El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1).

a mínim sorprenent— amb la moderació ideològica de les opcions o sectors polítics pels quals, dins del mateix republicanisme, sempre es decantà. Efectivament, sempre milità en els partits o sectors més reformistes, moderats —o centrats— del republicanisme català i espanyol. Estigué sempre adscrit a la línia política que Manuel Suárez ha definit com a republicanisme krausista o institucionista.⁴⁶ De fet, no hagué de ser causal que Sanpere fos probablement l'intel·lectual i polític català més clarament influenciat pel krausisme⁴⁷ o, si es prefereix, pel krausopositivisme.⁴⁸

Va ser la línia representada pels grans líders republicans espanyols Emilio Castelar i Nicolás Salmerón, ambdós mestres polítics per igual de Sanpere. Fou una tendència que, malgrat el seu indubtable progressisme, tingué força diferències amb el republicanisme radical «jacobí», que exigia canvis dràstics en l'estructura social i econòmica de la societat i que representà en la segona meitat del segle XIX Francesc Pi i Margall. Els principis polítics principals de la primera orientació, la de Sanpere, foren «harmonia, evolució i reforma».⁴⁹ Aquesta línia procurà sempre —a diferència dels republicans que cregueren en la lluita de classes i la revolució— exaltar el component evolutiu, gradualista, orgànic, aplicat a la reforma social i política, tot cercant una via moderada, reformista, una mena de tercera via que fos capaç de

46. Aquest corrent ha estat molt ben estudiat per Manuel Suárez Cortina en diferents treballs, especialment a SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), *El gorro frigio. Liberalismo, democracia y republicanismo en la Restauración*, Madrid, Sociedad Menéndez Pelayo. Pere Gabriel defineix el mateix corrent com a «liberal progressista» (GABRIEL, Pere (2007), *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*, Reus i Barcelona, Fundació Josep Recasens i Fundació Campalans, p. 16).

47. Malgrat que fou un dels principals introductors del positivisme al país i que es destacà, tal com hem vist, per l'ús d'una metodologia clarament positivista en els seus treballs intel·lectuals, el seu pensament i la seva obra, especialment la política, tingueren sempre una arrel idealista o krausista. Més endavant tornarem al tema del krausisme en Sanpere.

48. Segons Diego Núñez Ruiz, «Sanpere encarna con su biografía intelectual, igual que Salmerón, un testimonio revelador de la inflexión positiva del krausismo, en cuyo marco se va a plantear con singular nitidez la cuestión de los puntos de enlace entre la filosofía idealista y el pensamiento científico y filosófico positivo» (NÚÑEZ RUIZ, Diego (1975). *La mentalidad positiva...*, op. cit., p. 103).

49. SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), «El republicanismo institucionista en la Restauración», *Ayer* (Madrid), núm. 39, *El republicanismo español*, p. 67.

trobar l'harmonia entre el liberalisme que exaltava l'individualisme i el socialisme estatista autoritari. Una via que no posés en qüestió ni el sistema de propietat ni els drets de la burgesia, però que al mateix temps defensés un nou marc de relacions socials solidàries, dissenyades per garantir la pau i l'ordre social.⁵⁰

REPUBLICÀ (BENÈVOL)

El petit Salvador va néixer en el si d'una família republicano-progressista barcelonina que havia participat més o menys activament en les bullangues de 1843, quan ell tenia tres anys.⁵¹ Els seus pares, el menestral Antoni Sanpere i Rita Miquel, hagueren de ser els seus primers mestres, els que marcaren el camí polític a seguir a ell i als seus germans Alfons i Joaquim, els quals, sense ser mai a la primera línia política com Salvador, compartiren en bona mesura els seus ideals.⁵² Ell començà a militar de ben jove, suposem que a partir del Bienni Progressista de 1855-1856, quan tenia quinze o setze anys, al Partit Democràtic, que havia estat fundat el 1849, on s'agruparen la major part de republicans de l'època, amb un programa que subscriuria plenament, com tots els republicans: el ple reconeixement dels drets i les llibertats individuals, el sufragi universal, la completa desamortització civil i l'aboliment de les quintes. Foren aquests els punts, juntament amb el de la laïcitat i la federalització de l'Estat, que ja no abandonaria mai i que l'acompanyà en tots els partits republicans on va militar: des d'aquest Partit Democràtic del regnat d'Isabel II fins al federal del Sexenni, al possibilista d'Emilio Castelar de

50. SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), *El gorro frigio...*, op. cit., p. 172.

51. Roca i Roca afirmà: «Veo correr en las venas de Sanpere la sangre jamancia [bullanga progressista del 1843] de sus padres y de toda su familia» (ROCA I ROCA, Josep (1890), «Salvador Sanpere...», op. cit.)

52. L'única vegada que em consta que els tres germans Alfons, Joaquim i Salvador actuaren conjuntament en una acció de connotacions polítiques fou quan, al maig de 1902, foren detinguts per la policia i posats a disposició judicial, «acusados de delito de perturbación del orden público y del culto católico» en una processó a Barcelona. Foren jutjats a l'Audiència de Barcelona i defensats pels lletrats republicans o clarament progressistes J. M. Serrallara, Joan Moles, Josep Mir Miró i Joan Borrell (*La Publicidad*, 13 de maig de 1902, p. 3).

la primera Restauració, al de la Fusió Republicana de Nicolás Salmerón de final de segle, al de la Unió Republicana de principi de segle xx —amb el qual s'adherí durant el període 1906-1908 a Solidaritat Catalana— i, finalment, al del Partit Republicà Radical d'Alexandro Lerroux dels anys deu.

Com veiem, doncs, sempre estigué compromès amb algun partit republicà. I no dubtà gens a abandonar-lo si en algun moment el partit posà en dubte que la República era l'única via possible per transformar el país i la societat. D'aquesta manera, fou un dels republicans possibilistes que amb més contundència reaccionaren al consell de Castelar el 1894 d'integrar els militants del seu partit dins el Partit Liberal de Sagasta. En una rotunda carta oberta al gran tribú republicà al diari *El Diluvio* (13 d'abril de 1894), Sanpere el tractà de «desmemoriat» per no recordar tot el que Castelar mateix sempre havia defensat, i acabà dient-li que «[usted] se encontrará, adelantándose al fallo de la historia, solo comparable ¿con Maquiavelo? ¡Quia!... ¡con Mirabeau!». El republicà català se sentí profundament traït pel polític en el qual havia posat tantes esperances i a qui havia admirat fins a arribar a honorar-lo el 1885 posant al seu fill petit el mateix nom d'aquest líder apreciat i admirat: Emili.

Més endavant, a l'inici dels anys deu, quan la major part dels seus correligionaris catalans més pròxims a la seva línia republicana, com ara Josep Roca i Roca, s'integraren al Partit Reformista de Melquíades Álvarez, un sector important del qual defensava l'accidentalitat de la forma de règim polític —és a dir, que podien arribar a admetre la monarquia si aquesta acceptava modernitzar-se i democratitzar-se—, Sanpere decidí mantenir-se fidel al partit republicà majoritari en aquell moment, el Partit Republicà Radical, malgrat que amb anterioritat havia discrepat del seu líder, Lerroux, com veurem més endavant, en certes qüestions importants. Fou ben significatiu que l'últim acte públic en el qual va participar —només sis dies abans del seu traspàs, quan ja estava molt delicat de salut— fos per honorar el més famós republicà i federalista espanyol de tot el segle xix: Pi i Margall, amb qui va compartir militància en el mateix partit fins al 1874 i a qui sempre admirà i respectà, malgrat que a partir d'aquest any

les seves trajectòries dins el moviment republicà divergirien.⁵³ Com també fou significatiu que tant els últims articles polítics que firmà com les últimes paraules que pronuncià en vida foren per lloar els valors republicans, en aquest cas els que representà França en la gran guerra que en aquell moment tenia lloc. Abans de fer l'últim sospir, va pronunciar, segons Apel·les Mestres, que va ser un dels últims amics a parlar amb ell: «Guanyem la batalla... ¡Visca França!... Crida Visca França...»⁵⁴

I malgrat aquest resistent i impertorbable republicanisme, sempre estigué adscrit, com dèiem, als corrents més moderats de tots els partits en què va militar, els més donats precisament a pactar amb els monàrquics liberals: del corrent *individualista* —oposat als *socialistes*— del Partit Democràtic d'abans del 1868, dels *benèvols* —oposats als *intransigents*— del Partit Federal durant el Sexenni Democràtic, del corrent possibilista castelari més pròxim al pacte amb els liberals durant la Restauració, dels més reformistes de la Fusió Republicana de finals de segle, del sector salmeronià —el més moderat, enfrontat al radical Lerroux i al lerrouxisme més incendiari— de la Unió Republicana de principis de segle i, finalment, del sector moderat del republicanisme radical lerrouxista posterior.

Només es comprometé amb el republicanisme més radical o de barricada durant la seva primera etapa, la més juvenil, fins al 1868; de fet, l'etapa del regnat d'Isabel II, en què el republicanisme es veié obligat a actuar en la clandestinitat i al marge del sistema legal. Amb només setze anys, el 1856, fou escollit cap de cent, és a dir, cap o president, d'una societat de joves revolucionà-

53. L'acte consistí en la col·locació de la primera pedra del monument a Pi i Margall a Barcelona. Sanpere hi assistí en representació de la Reial Acadèmia de la Història (*El Progreso*, 20 de setembre de 1915). El 1901 ja havia participat, amb un parlament, en un acte que tingué per objecte erigir un monument també a Pi i Margall, convocat per l'Associació Escolar Republicana a l'Ateneu Barcelonès (*La Publicidad*, 20 de desembre de 1901, p. 2).

54. MESTRES, Apel·les (1915), «Sanpere i Miquel...», *op. cit.* Mestres explicava en aquest article que «la mateixa vigília de ser operat [i morir], encara va entrar a veure'm y vàrem passar la tarde en el meu jardí, ab altres amichs... Contant quèntos y rihent com criatures!». Com la major part de republicans, Sanpere fou un gran defensor dels aliats en la Primera Guerra Mundial. Així ho manifestà en més d'una vintena d'articles que escrigué per a *El Progreso* des de l'octubre de 1914 fins al març de 1915.

ris republicans que es constituí secretament a Barcelona.⁵⁵ I posteriorment es comprometé en diverses conspiracions i alçaments o revoltes —republicanes o progressistorepublicanes— freqüents durant aquell regnat.⁵⁶ L'esperit combatent d'aquell jove fins i tot l'impulsà amb dinou anys —el 1859, abandonant provisionalment estudis i feina— a participar com a voluntari al costat del general Prim a la Guerra de l'Àfrica, una guerra a la qual la major part dels membres del seu partit democràtic va donar suport. Però la rebel·lió en què tingué una participació més activa i destacada fou la triomfant revolució Gloriosa de 1868, que expulsà definitivament la reina Isabel II del tron espanyol tot obrint un cicle molt esperançador per al republicanisme. Sanpere presidí en aquesta insurrecció primer la Junta Revolucionària de Martorell i més tard passà a formar part de la de Barcelona,⁵⁷ tot batallant des del primer moment perquè d'aquell episodi insurreccional en sortís un règim republicà. Per iniciativa pròpia eliminà la corona reial de la bandera del famós regiment de San Fernando.⁵⁸

Tanmateix, el mes següent a la revolució, a l'octubre, Sanpere fou un dels principals fundadors del Cercle Republicà Democràtic Federal de Barcelona, l'associació que aplegà els republicans barcelonins més moderats i una bona part dels que havien militat en el Partit Democràtic, com ara Monturiol o Tutau, però també joves com Vallès i Ribot, Josep Roca i Roca o Sanpere mateix. Va ser l'entitat política catalana que durant el Sexenni representà millor el republicanisme més moderat, d'ordre, el benèvol, en contraposició al republicanisme *intransigent* (el qual tampoc no cal confondre necessàriament amb insurreccionalista i cantonalista),⁵⁹ que a Catalunya estigué representat pel grup de Valentí Almirall, Manuel Lasarte i Antoni Feliu i Codina, entre d'altres, els quals estaven congregats al voltant del Club dels Fede-

55. NAVARRO, Emilio (1915), *Historia crítica...*, op. cit., p. 14.

56. L'escriptor Josep Roca i Roca explicà que «antes de la Revolución [del 1868] fue conspirador» i que tenia «impetuosidades de revolucionario» (ROCA i Roca, Josep (1890), «Salvador Sanpere...», op. cit.).

57. NAVARRO, Emilio (1915), *Historia crítica...*, op. cit., p. 15.

58. *El Poble Català*, 7 de juliol de 1906, pp. 1-2.

59. En canvi, sí que l'obrerisme internacionalista de l'època tendí a unir-se amb els intransigents i molt menys amb els benèvols. D'altra banda, com veurem, aquests dos corrents republicans estaven, al seu torn, ben distanciat en els models de federalisme que calia aplicar a Espanya.

ralistes i del periòdic *El Estado Catalán* (1869-1873).

Durant tot el Sexenni Democràtic, Sanpere tingué una actuació política destacadíssima com a dirigent republicà benèvol. Fou un dels líders més importants d'aquest corrent dins del partit federal a Catalunya i un dels més notoris directius de l'esmentat Cercle Republicà Democràtic Federal de Barcelona, una de les associacions polítiques més influents del republicanisme federal barceloní.⁶⁰ Aquest cercle li oferí la plataforma necessària per aconseguir els principals càrrecs polítics que assolí en aquest període: diputat provincial a la Diputació de Barcelona, escollit en les primeres eleccions provincials pel sistema de sufragi universal, les que se celebraren el 20 de març de 1871, i diputat a Corts en les eleccions d'agost de 1872 i en les de maig de 1873, aquestes ja dins del règim de la Primera República.⁶¹ Com a diputat, tant provincial com a Corts, no deixà de posar-se al costat dels benèvols sempre que l'ocasió ho requerí,⁶² sense renunciar, però, a la defensa de les reivindicacions més clarament republicanes, com ara l'abolició de les quintes. També les defensà a través de la premsa, sobretot mitjançant articles d'opinió publicats als principals periòdics federals de tendència benèvola de Barcelona durant el Sexenni: *La Razón* (1869-1870), *El Independiente* (1870-1871) i *La Independencia* (1871-1875). D'aquest últim, en fou el director efectiu, encara que no el nominal, almenys fins a l'abril-maig de 1873 en què fou escollit diputat a les Corts republicanes. Quan a partir de 1874 tornà a Barcelona, recuperà un lloc important en la direcció del diari ja fins a la seva desaparició a final de juny de 1875. En la mesura que pogué i que les difícils circumstàncies polítiques per les quals travessà li ho permeteren,

60. PICH MITJANA, Josep (2006), *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Barcelona, Afers, pp. 220-221.

61. En ambdues eleccions a Corts fou escollit pel districte d'Igualada. Les primeres, les guanyà amb 482 vots favorables d'un cens de 9.001 persones, i les segones, amb 1.483 vots d'un cens de 9.559 persones (*Base de dades biogràfica de parlamentaris*).

62. RIQUER, Borja de (1987), «La Diputació revolucionària: 1868-1874», a: RIQUER, Borja de (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, pp. 215-217. Vegeu altres actuacions de Sanpere com a benèvol oposat al sector intransigent a COLOM BUSSOT, Juli (2012), *Josep Roca i Roca: polític, periodista i escriptor republicà. Els anys de joventut (1848-1878)*, tesi doctoral dirigida per Pere Gabriel, Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 80 i 88.

com a director procurà no oblidar mai la finalitat integradora de tot el republicanisme d'aquest diari.

Perquè, no obstant la seva clara adscripció al corrent benèvol, Sanpere també tingué un paper important en els esforços per superar les desavinences d'aquests dos corrents republicans. Ho demostrà, entre altres coses, amb la col·laboració⁶³ a la fundació dels dos últims diaris republicans acabats d'esmentar. L'aparició d'*El Independiente* havia estat consensuada entre els dos sectors republicans enfrontats, els quals havien acordat deixar d'editar els seus respectius portaveus, *La Razón* i *El Estado Catalán*, per tal de publicar un òrgan comú.⁶⁴ Com també no deixà de demostrar-ho en bona part de la seva intensa activitat com a diputat a Corts, en què destacà pel nombre de comissions de treball de les quals formà part.⁶⁵ Durant els mesos que durà la Primera República (del febrer al desembre de 1873), donà un suport entusiasta a tots els governs republicans, independentment del color, i el seu nom no deixà de sonar sempre com a ministeriable,⁶⁶ tot i que finalment no fou mai escollit per a cap dels breus governs d'aquell règim.

Quan, a partir de la caiguda de la Primera República, el republicanisme quedà molt fragmentat, Sanpere es decantà per seguir el conservador Castelar, com feu la majoria del republicanisme benèvol català. Ja al setembre de 1873 el nostre republicà expressà la clara preferència per aquest líder fins i tot per damunt de Salmerón,⁶⁷ malgrat que l'any anterior li havia dedicat un article en què el tractava com «la magestuosa figura del hombre que sobresale de entre todos los políticos españoles, de aquella altura

63. Juntament amb els republicans Roca i Roca, Domènec Guardiola, Carles Wellenkamp i Josep Amat i Capmany.

64. HUERTAS, Josep Maria (dir.) (1995), *200 anys de premsa diària a Catalunya. 1792-1992*, Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya, p.153.

65. ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», *op. cit.*, p. 13. La impetuositat pròpia del seu caràcter la demostrà també com a diputat quan «solia intervenir en els debats amb tanta impaciència, unes vegades, i amb tanta insistència, en altres, que sovint el president les Corts li repriminava la seva actitud i li retirava l'ús de la paraula perquè s'havia excedit en el temps o bé perquè feia discursos en el torn de preguntes» (ídem, p. 13).

66. NAVARRO, Emilio (1915), *Historia crítica...*, *op. cit.*, p. 15.

67. I això malgrat que va defensar la identitat de les polítiques de l'un i de l'altre (SANPERE I MIQUEL, Salvador (1873), «Salmerón y Castelar» (i i ii), *La Independencia*, 18 i 19 de setembre).

con que descollaban entre los héroes de Homero sus iracundos dioses».⁶⁸ L'opció de Castelar s'anà evidenciant a mesura que avançà l'any 1874, i molt més encara el 1875, període en què el possibilisme castelari optà per una ràpida reorganització del seu espai republicà, tot constatant una clara i ferma voluntat d'inserció política en la nova etapa restauracionista que s'anava obrint pas. Sanpere tingué un paper destacat en aquesta reorganització a Catalunya. Fou a casa seva on, el gener de 1875, els castel·lans catalans —entre els quals el seu cunyat Fermí Villaamil i Eusebi Corominas— es reuniren per redactar una carta des de la qual feren pública la seva total adhesió al nou projecte polític republicà —el conegut com a possibilista— que des de Madrid Castelar estava organitzant.⁶⁹ El primer èxit polític d'aquest projecte s'aconseguí a les eleccions generals de gener de 1876, en què aquest cabdill republicà fou elegit diputat per Barcelona. Sanpere fou un dels més rellevants impulsors i promotors de la candidatura. En la seva destacada intervenció durant la campanya electoral, en què ell mateix es presentà pel districte dels Afores sense obtenir el mateix èxit, fins i tot fou empresonat.⁷⁰

Quan a partir de principi de 1879, dins del partit possibilista, oficialment Partit Democràtic, sorgiren dos sectors enfrontats, novament un de més moderat o benèvol —agrupat al voltant de *La Publicidad*—, més donat al pacte amb els monàrquics liberals de Sagasta i potser més allunyat del món associatiu popular, i un altre de més esquerrà, crític amb l'acord amb els monàrquics i més inserit en l'associacionisme popular —agrupat al voltant de *La Gaceta de Cataluña*—, Sanpere es tornà a trobar dins el sector benèvol. L'acompanyaven figures destacades amb les quals havia compartit militància i amistat des dels anys cinquanta, com ara Narcís Monturiol, Eusebi Corominas, Santiago Soler Pla i Eusebi Pascual i Casas. Aquests constituïren el febrer d'aquell any, ignorant l'altre sector possibilista, un comitè democràtic del partit presidit per Monturiol i del qual Sanpere era un dels quatre vicepresidents, aquell a casa del qual el comitè acordà reunir-se

68. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1872), «Salmerón», *La Independencia*, 18 d'agost.

69. *La Independencia*, 25 de gener de 1875.

70. COLOM BUSSOT, Juli (2012), *Josep Roca i Roca...*, op. cit., pp. 411-422.

cada dijous.⁷¹ Com a membre destacat d'aquesta facció, Sanpere aconseguí ser triat —amb la crítica de *La Gaceta*— diputat per Barcelona en les eleccions provincials de 1882 pel districte Afores-Granollers. Fou la darrera vegada que guanyà un càrrec polític electe, i l'exercí fins al 1884. Però, malgrat que l'activitat política d'aquest resistent home públic anà perdent intensitat, almenys fins a finals de segle, en cada nova crisi del possibilisme en què s'accentuaren les rivalitats entre les dues faccions, com a principi de 1891, el ja veterà republicà donà sempre suport a la facció benèvola.⁷² Només sembla que s'acostà al sector popular del partit a mitjan 1883, tot guanyant-se la confiança del grup de *La Gaceta*, que el nomenà director d'aquest diari a principi d'octubre, quan aquesta publicació es trobava en plena crisi terminal. Per això només pogué exercir aquest càrrec durant quinze dies. *La Gaceta* tancà definitivament les portes a final del mateix mes.⁷³

Quan, el 1894, Sanpere va escriure una carta contundent contra Castelar, probablement ja feia un temps que s'havia acostat altre cop a Salmerón i al seu nou Partit Republicà Centralista, fundat entre 1887 i 1888, però amb implantació a Catalunya a partir de 1890. Fou en aquesta última dècada del segle —concretament en el projecte de la Fusió Republicana del 1897— que sabem del cert que Sanpere tornà a estar plenament integrat en un partit liderat per Salmerón. I mantingué la seva fidelitat política a aquest prohom andalús fins a la mort d'aquest darrer el 1908. L'intel·lectual republicà català pogué ser un dels pilars de la penetració del salmeronisme a Catalunya a partir dels anys noranta.

71. *La Publicidad*, 13 de febrer de 1879, p. 1. La resta del comitè estava format per Pau Alsina, Pere Bové i Miquel González com a vicepresidents i Eusebi Corominas, Francesc de P. Roquer, Frederic Rusca i Joan Roca com a secretaris. El sector oposat havia constituït el Comitè Democràtic Electoral, que existia com a mínim des de l'abril de 1878 i en el qual figuraven Villamil, Roca i Roca i López Bernagossi.

72. Admeté formar part del comitè provincial que s'autoerigí com a màxima autoritat del partit en un moment en què novament hi havia dos sectors que se n'autoproclamaven legítims directors (*La Publicidad*, 24 de gener de 1891, p. 1).

73. Fou director d'aquest diari del 5 al 20 d'octubre de 1883. El 22 de juliol del mateix any havia participat i parlat en un banquet que el grup de *La Gaceta* organitzà per celebrar un discurs de Castelar en què declarava acabada la benevolència cap als liberals, llavors en el poder. *La Publicidad* es negà a adherir-se al banquet (*La Vanguardia*, 25 de juliol de 1883, p. 3).

De fet, mai, ni en els seus moments de més compromís amb el castellarisme, perdé l'amistat, l'admiració i no sabem si fins i tot tractes polítics amb el líder polític krausista per antonomàsia.

El desembre de 1881, per exemple, Sanpere i Salmerón tingueren una més que amigable trobada a París, on aquest es trobava exiliat, en la qual van menjar plegats almenys dos dies. Fou en aquestes trobades que el republicà català decidí traduir Haeckel i probablement també acordaren que Salmerón fes l'epíleg de *La emancipación del hombre*, que havia d'escriure i publicar Sanpere pocs anys després. Amb tota seguretat parlaren també de política. Segons Sanpere, en acomiadar-se d'aquella trobada a París es feren «un estrecho abrazo dado con la efusión de dos amigos que se quieren sinceramente y que no saben cuando se volverán a ver».⁷⁴ Desconeixem quan es tornaren a veure, però sabem segur que Salmerón inicià a partir de les eleccions generals de 1881 unes noves relacions amb la militància republicana catalana. La seva progressiva penetració política a Catalunya a partir d'aquest any, enarborant amb èxit la bandera de la necessitat del reagrupament de tot el republicanisme, acabaria fent-ne un dels líders republicans de més gran influència de la Barcelona de final del XIX i principi del XX.⁷⁵ I Sanpere tingué, sens dubte, un paper en aquesta història.

El tingué en la fundació de la Fusió Republicana del 1897, de la qual fou membre destacat fins a la fundació de la Unió Republicana de 1903,⁷⁶ i el tingué en aquesta unió. Ambdues, Fusió i

74. HAECKEL, Ernst (1887), *La morfología general...*, op.cit., p. VII. Sanpere, just abans de marxar a París, va escriure en el seu dietari: «Me han dado 100 duros para ir a ver a Salmerón» (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 1 de desembre de 1881). Ignorem qui donà aquests diners i amb quina intenció.

75. GABRIEL, Pere (1996), «El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración, 1875-1893», a: PIQUERAS, José A.; CHUST, Manuel (comps.), *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, p. 169.

76. A Catalunya tingueren un paper destacat en aquesta fusió els seus amics Roca i Roca i Salas Anton. L'estiu de 1897 es constituí una comissió directiva de la Fusió Republicana de la província de Barcelona, que estigué formada per Roca i Roca, Salas Anton i Climent Selvas (DUARTE, Àngel (1987), *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo, p. 38). Sanpere participà en una tumultuosa reunió d'aquest partit celebrada a Barcelona el 30 de gener de 1898 en què hi hagué un cert enfrontament entre qui presidia la reu-

Unió, foren liderades per Salmerón, encara que en aquesta darrera, almenys a Barcelona i la seva àrea d'influència —autèntic baluard i trampolí del lerrouxisme—, Lerroux li acabà prenent el cabdillatge.

Aquest populista «emperador del Paral·lel» fou capaç, amb els seus dots de lideratge, els seus discursos i la seva capacitat d'organització, d'atreure a la Unió del 1903 bona part de les bases republicanes més esquerranes i obreristes de principi del segle xx. Però també va seduir sectors d'un republicanisme més moderat, com el que representava Sanpere i la Fusió Republicana, animats per les victòries electorals de les esquerres des de 1901 i per la gran reactivació en general que el lerrouxisme va saber donar al republicanisme català. En part per això, entre 1901 i 1905, Sanpere tornà a la palestra de la política, almenys a Barcelona. I novament, ara com a representant del fusionisme salmeronià, personificà les posicions més benèvols d'aquest nou republicanisme unificat —sota la nova Unió Republicana de 1903— i, precisament per això, divers, gairebé tan divers com el que va aglutinar el partit federal durant el Sexenni. En el nou context, el sector radical —radical en la mesura que tenia molta més connexió amb l'obrerisme més esquerrà i revolucionari— fou representat per almenys una part del lerrouxisme. A partir de 1904 ja es feren molt evidents les diferències entre els dos sectors —el benèvol (salmeronià) i el lerrouxista— i el trencament fou inevitable quan el 1906 aparegué Solidaritat Catalana.

En el nou context de principi de segle, l'experimentat Sanpere es disposà novament a exercir de polític semiprofessional amb responsabilitats. Aquest cop intentà entrar com a regidor a l'Ajuntament de Barcelona —pel districte tercer— quan es presentaren les municipals de novembre de 1901. S'abocà en la confecció d'una candidatura d'unitat republicana (finalment fou possible unir progressistes, fusionistes i el sector més antiregionalista —antivallesista— dels federals). Segons algunes versions, fou el responsable tècnic d'aquesta candidatura. Participà, a més,

nió, Sol i Ortega, i Odón de Buen. Sanpere defensà el primer (*La Vanguardia*, 31 de gener de 1898, p. 2). Aquest partit aconseguí una bona projecció social a través del diari *La Publicidad*. El març de 1903, Sanpere representà la Fusió en el banquet republicà que tingué lloc per honorar els sis diputats provincials escollits en les últimes eleccions (*La Vanguardia*, 16 de març de 1903, p. 2).

d'una manera activa en la campanya electoral.⁷⁷ Dos mesos abans d'aquestes eleccions, el setembre, ja havia estat un dels màxims responsables de la famosa i multitudinària (desenes de milers d'assistents) festa republicana de la Llibertat, que commemorà l'aniversari de la revolució Gloriosa, celebrada a la nova plaça de toros i en què fou un dels oradors més aplaudits.⁷⁸ Malgrat tot, no aconseguí sortir regidor.⁷⁹ Com tampoc no aconseguí l'escó de diputat en les eleccions provincials de 1903, en les quals novament es presentà pel districte tercer.⁸⁰ Sí que hauria pogut sortir en les provincials de 1905 si Lerroux —cabdill en aquell moment indiscutible del republicanisme barceloní— hagués escoltat les veus del sector salmeronià que li demanaven que col·loqués en un bon lloc de la llista republicana un «hombre de tanto prestigio y de tan antigua historia como don Salvador Sanpere y Miquel».⁸¹ Però no ho feu, tot evidenciant un cop més les preferències pel seu sector radical i disgustant enormement els homes de Salmerón. Malgrat això, el veterà republicà continuà col·laborant en totes les campanyes electorals, parlant, si convenia, al costat de Lerroux, almenys fins a les municipals de novembre de 1905. Les importants dissensions entre els dos sectors a l'hora d'elaborar les llistes acabaren de convèncer bona part dels salmeronians que Lerroux no era un bon aliat. Aquests, just abans del trencament definitiu de la Unió Republicana el 1906, aconseguiren apartar Lerroux de la direcció de *La Publicidad*, que havia funcionat fins aleshores com el portaveu d'aquella unió.⁸²

Sanpere s'adherí a aquest moviment de Solidaritat Catalana seguint les passes del seu amic i mestre Salmerón, tal com van fer la major part de republicans *moderats* —els salmeronians—

77. Participà almenys en el míting del Centre Republicà de les Corts del 3 de novembre (*La Vanguardia*, 2 de novembre de 1901, p. 2).

78. *La Vanguardia*, 19 de setembre de 1901, p. 2, i 30 de setembre de 1901, pp. 2-3.

79. Va treure 507 vots. Sortiren elegits: Odón de Buen, Tiberio Ávila, Salas Anton, Narcís Buxó, Juli Marial, Joan Moles, Josep Antoni Mir i Miró, B. Gisbert, Climent Selvas i J. M. Serraclara (ROMERO MAURA, Joaquín (1975), *La rosa de fuego*, Barcelona, Grijalbo, p. 576; CULLA I CLARÀ, Joan B. (1987), *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, pp. 47-49.

80. *La Vanguardia*, 3 de març de 1903, p. 1.

81. *La Vanguardia*, 24 de febrer de 1905, p. 4.

82. CULLA I CLARÀ, Joan B. (1987), *El republicanisme lerrouxista...*, op. cit., p. 143.

de la Unió Republicana. Tanmateix tornà a acostar-se als rengles lerrouxistes —sense militar-hi— a partir de 1909-1910, després de quedar orfe polític arran de la desaparició del gran líder republicà i krausista andalús el 1908. El fet que el nou partit creat aquest mateix any per Lerroux, el Partit Republicà Radical, ja no tenia el caràcter tan clarament esquerranós i obrerista del lerrouxisme dels primers anys del segle va ser clau per a l'atracció que Sanpere va sentir per ell. El vell republicà veié en el nou partit, que teòricament es deia federalista, l'agrupació política que defensava millor els seus ideals republicans benèvols. No casualment s'acostaren —com a militants o com a simpatitzants— a aquest partit a la mateixa època, encara que la majoria només conjunturalment, importants intel·lectuals, alguns dels quals de clara base krausista o salmeroniana: Sanpere, José Ortega y Gasset, Julián Besteiro, Fernando de los Ríos, Andrés Ovejero, Pío Baroja, Eugenio Noel o Jacinto Benavente—. ⁸³ Dins el Partit Radical es trobà, a més, amb antics companys correligionaris com Sol Ortega, l'intel·lectual Santiago Valentí Camp, l'advocat Josep Puig d'Asprer o Hermenegildo Giner de los Ríos. En aquell moment no deixava de ser el partit republicà més potent a Catalunya, i especialment fort a Barcelona, quan va disposar de majoria absoluta i de la primera tinença d'alcaldia a l'Ajuntament. Però també es trobà amb la major part de la base de la Unió Republicana amb qui havia com-partit militància entre 1903 i 1906 i que a partir d'aquest any, tot seguint Lerroux, no volgué donar suport a Solidaritat Catalana. ⁸⁴

Tanmateix, sens dubte influïren també en el seu pas cap al partit radical la seva posició contrària al nacionalisme català del moment i la posició rotundament laïcista d'aquest partit. Ell fou un actiu maçó almenys des dels anys vuitanta ⁸⁵ i, sense compartir ni les formes ni el fons de l'anticlericalisme més incendiari del lerrouxisme —tot i que el 1902 fou acusat de «delito de perturbación del orden público y del culto católico» en la processó de

83. Ídem, p. 246.

84. A Barcelona, el noranta per cent de centres i entitats republicanes existents va ser acaparat pels antisolidaris.

85. Durant aquesta dècada tingué el càrrec d'orador i formà part de la comissió censora de la seva lògia, Pàtria 216, de Barcelona. Comptava amb el grau tercer: CDMH (Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca, Sección Especial Masonería B), expediente personal de Salvador Sanpere Miquel, exp. 20, lligall 823).

Corpus a Barcelona—,⁸⁶ sí que, com bona part dels maçons, fou contundent en la crítica a la important influència política i social que encara exercia l'Església en la societat de principi del segle xx. I en aquesta crítica, malgrat que ell sempre tingué molt bona relació amb sacerdots que va haver de tractar per motius relacionats sobretot amb els seus estudis històrics, es va sentir molt més acompanyat per elements del partit radical que per republicans nacionalistes. El 1910 acusà rotundament, per exemple, Pere Coromines pel fet que, com a cap de la nova Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), no s'impliqués molt més, com ho feien altres republicans, en el moviment lliurepensador.⁸⁷

De tota manera, la màxima col·laboració de Sanpere amb el partit lerrouxista no arribà fins a l'últim any de la seva vida, potser no casualment, en un nou context de moderació política del lerrouxisme, que el portà a aproximar-se al republicanisme catalanista representat per la UFNR i a firmar-hi l'acord electoral conegut com a Pacte de Sant Gervasi. En aquest ambient conciliador, el portaveu del partit lerrouxista, *El Progreso*, pretengué renovar-se, tot oferint una imatge més oberta, i demanà al vell Sanpere que acceptés la direcció del diari i, com a tal, dirigís els canvis necessaris. Fou així com l'octubre de 1914 a passà a subtitular-se «Diario Republicano Autonomista» i a incorporar redactors i col·laboradors d'un espectre polític més ampli que el que hi havia hagut fins aleshores.⁸⁸ Sanpere recuperà la faceta de columnista polític: entre el 16 d'octubre de 1914 i el 9 de març de 1915, hi escrigué trenta-nou articles sobre la Primera Guerra Mundial, òbviament donant suport als aliats, sobretot a la republicana França, i trenta-dos sobre esdeveniments musicals (la majoria òperes representades al Liceu). D'altra banda, en aquest mateix període participà, com no ho havia fet fins aleshores, en actes polítics organitzats pel partit radical: fou membre del jurat d'un certamen literari republicà convocat per l'Agrupació Radical

86. Fou l'ocasió en què, tal com ja hem esmentat, ell i els seus germans foren detinguts.

87. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1910), «Carta oberta a en Pere Corominas», *La Tribuna*, 5 de juliol, p. 1. En aquesta carta acusà l'Església de ser la responsable de fons dels fets de la Setmana Tràgica.

88. CULLA I CLARÀ, Joan B. (1987), *El republicanisme lerrouxista...*, op. cit., p. 432.

de Tarragona,⁸⁹ assistí a la manifestació del 2 de febrer de 1915 en homenatge al poble belga organitzada per les Joventuts Radicals i també contra l'ultratge que els alemanys havien fet a l'estàtua de Ferrer i Guàrdia a Brussel·les,⁹⁰ i assistí a la ja esmentada cerimònia de col·locació de la primera pedra del monument a Pi i Margall (setembre de 1915, ja pròxim a morir).

Pocs dies després de la seva defunció, foren els regidors lerrouxistes de l'Ajuntament de Barcelona els qui demanaren al consistori que homenatgés com es mereixia el tenaç i perseverant republicà Sanpere.⁹¹ No obstant això, el reconeixement a la seva obra política, però també intel·lectual, arribà de tot l'espectre polític, encara que lògicament el republicà —no solament el benèvol o moderat, i incloent-hi els nacionalistes— fou el predominant. La majoria de diaris de la capital catalana i fins d'algunes capitals de comarques li dedicaren articles necrològics d'homenatge.

SOCIALISTA (SOCIALDEMÒCRATA)

Salvador Sanpere s'autoproclamà també socialista. En quin sentit ho va ser? Certament, no en el sentit que pertanyés mai a cap partit socialista o bé que defensés els postulats i el programa netament obrerista i estatista més o menys autoritari de la majoria de partits socialistes de l'època. Ja hem vist que el nostre republicà, així com el model polític que representava, sempre estigué en unes posicions molt allunyades de l'obrerisme revolucionari alhora que mai no defensà ni de lluny un capgirament radical de l'ordre social establert. Sempre es declarà manifestament contrari al socialisme autoritari.⁹² I, recordem-ho, tampoc no estava d'acord amb cap plantejament que suposés lluita de classes o el qüestionament del dret a la propietat. Per a ell, com per a tot el republicanisme reformista, només el reformisme evolucionista podia conduir cap a una autèntica democràcia, cap a la justícia social i cap a l'harmonia entre les classes socials que postulava. Creia que totes les classes eren necessàries, incloses les burgeses.

89. *El Progreso*, 8 de desembre de 1914.

90. *El Progreso*, 3 de febrer de 1915.

91. *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1915, p. 2.

92. CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escil·la... i op. cit.*, p. 205.

«Estimamos por igual a todas nuestras clases sociales», escrigué.⁹³ Segons ell, calia arribar a un ideal harmònic social i econòmic com a substitut de l'antagonisme i el conflicte en les relacions entre capital i treball. El cooperativisme i l'associacionisme havien de ser els elements fonamentals per a la superació de la qüestió social, ja que fomentaven les capacitats individuals i col·lectives.⁹⁴

Sanpere cregué en unes bases científiques del canvi y en la reforma social a través de la nova sociologia que destacats krauistes com González Serrano, Adolfo Posada o Leopoldo Palacios, així com ell mateix, contribuïren a construir a través dels seus estudis. Per això, ja el 1872, en un article dedicat a Salmerón en un context de desplegament de l'obrerisme internacionalista a Espanya, propugnà el «triunfo del socialismo científico, práctico, no ideológico y perturbador [...], el respeto al derecho, y preparar por medio de la libre y digna discusión nuevos estados de derecho, mediante los cuales se armonicen todos los intereses, todas las aspiraciones». I aconsellà sobre la necessitat de no prometre falses esperances als obrers, tal com estava fent Salmerón en aquells anys, en què advertí a la societat del programa obrerista internacionalista que estava penetrant en els medis treballadors. Sanpere advertí en el mateix article que «Salmerón no exaltará nunca la imaginación de los obreros con terroríficas perspectivas ni traicioneras esperanzas [...]; Salmerón en fin no adelantará nunca idea que no pueda cumplirse, plan que no pueda realizarse».⁹⁵ El nostre republicà adoptà una posició almenys de recel, i gairebé sempre de rebuig, contra l'obrerisme més o menys revolucionari que durant el Sexenni representà la Primera Internacional. Aquest obrerisme més aviat tendí a unir-se amb el republicanisme més radical en contra del republicanisme benèvol i d'ordre que Salmerón i Sanpere representaven. Aquest últim justificà la defensa de la Primera Internacional que el primer feu a les Corts el 16 d'octubre de 1871 dient que es limità a defensar el dret d'existir d'aquesta associació⁹⁶ i que en cap cas podia estar

93. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1883), *La emancipación del hombre: historia de su desenvolvimiento físico, religioso, moral, político, científico y artístico*, vol. I, Barcelona, Jaime Seix, p. vi.

94. SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), *El gorro frigio...*, op. cit., pp. 150-152.

95. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1872), «Salmerón», op. cit.

96. Salmerón afirmà: «Defiendo la legalidad de la Primera Internacional, dentro de la Constitución de 1869, y el derecho de los obreros a asociarse

d'acord amb una agrupació que predicava la guerra de classes.⁹⁷

Sanpere tingué sempre molt bona relació, tant de caire professional com social, amb els estaments burgesos de Barcelona. De fet, ell mateix tenia un origen social petitburgès, de la menestralia que podia aspirar a aconseguir amb una certa facilitat posicions socials més o menys acomodades, tal com aconseguí ell mateix malgrat les greus situacions econòmiques per les quals passà en certs períodes.⁹⁸ I sempre estigué força ben relacionat amb la burgesia barcelonina, també familiarment. Va ser cunyat del famós mestre d'obres Josep Fontserè Mestre, que el 1870 guanyà el concurs per a la construcció del Parc de la Ciutadella de Barcelona, i del també conegut advocat republicà reformista Fermí Villaamil, amb el qual compartí sempre militància política.

D'altra banda, almenys durant el període 1870-1881, treballà directament per a l'associació més representativa dels industrials catalans, el Foment de la Producció Nacional, fundada el desembre de 1868. Des del 1873 i com a mínim fins a final de 1880 feu diversos viatges a l'estranger en representació d'aquesta entitat per estudiar qüestions sobre l'ensenyança tècnica aplicada a la indústria.⁹⁹ Durant aquest període, i quan se li requerí, feu confe-

libremente.»

97. Sanpere escrigué aquestes paraules en una nota en la traducció que feu del llibre del krausista belga Tiberghien (TIBERGHIE, Guillaume (1875), *Los mandamientos de la humanidad...*, op. cit., p. 11). La nota es trobava en un paràgraf en què l'autor afirmava: «La Internacional predica la guerra civil como si bastase a exterminar una clase social y reemplazarla por otra, más inculta, más imbuida en los mismos vicios, para derribar todos los obstáculos que entorpecen el cumplimiento del destino humano. Es preciso luchar con energía contra esas tentativas salvajes y criminales; es preciso instruir a los trabajadores.»

98. Una d'aquestes situacions, que en aquest cas fou força dramàtica —fins al punt de passar gana en certs moments—, la descriu al llarg del seu dietari personal. La patí almenys entre 1881 i 1882 (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari, 1881-1882).

99. Recordem que el novembre de 1880 feu l'últim viatge que tenim documentat per al Foment. De totes maneres, la relació professional que tingué Sanpere amb aquesta entitat hagué de continuar d'alguna manera algun temps més, ja que en el seu dietari personal, el dia 8 de novembre de 1881, després de criticar que no era gaire ben tractat pel Foment per no fer discursos proteccionistes, acaba dient: «Mientras no me echen menos mal» (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari).

rències a la seu d'aquesta associació patronal, bàsicament sobre la mateixa temàtica d'estudi dels seus viatges.¹⁰⁰ A més, participà en diferents exposicions organitzades per l'entitat.¹⁰¹ Aquest lligam professional amb la burgesia industrial barcelonina el portà a donar suport públicament a la política econòmica proteccionista, malgrat que segurament no hi simpatitzés gaire.¹⁰² La defensa en el seu estudi *Barcelona, son passat, present y porvenir* (1878), on, d'altra banda, col·locà l'acció de les corporacions públiques i privades —com el Foment— en un lloc preeminent de la seva estratègia regeneradora nacional i lligà l'esdevenidor de Barcelona al desenvolupament de la indústria.¹⁰³

Tanmateix, com tots els republicans d'inspiració krausista, reivindicà —com ja hem dit— un nou marc de relacions socials. La seva aposta per l'harmonia social li permeté defensar ja a final del segle XIX el «socialisme democràtic» —germen de la futura socialdemocràcia— que s'estava obrint pas amb força sobretot als països germànics. Com a bon observador polític que era, no deixà d'elogiar aquesta eclosió d'un nou tipus de socialisme, que en un article del 1893 definí com a «democrático, político y antidinamitero», després de presenciar a Viena en primera persona una manifestació prosufragi universal, molt ordenada i sense incidents violents, de vint mil obrers dirigida pel fundador de la socialdemocràcia austríaca Victor Adler. Sanpere elogià el seu paper en el socialisme i el moviment obrer d'aquest país alpí.¹⁰⁴ Molt probablement pensava que a la Catalunya d'aleshores, amb la força que estava prenent l'anarquisme més insurreccional, feien falta dirigents com Adler. Sempre detestà rotundament els

100. Per exemple, la que feu el desembre de 1880 (*La Publicidad*, 5 de desembre de 1880, p. 2).

101. Per exemple, en l'Exposició d'Arts Decoratives que organitzà l'Institut del Foment del Treball Nacional a la seva seu. Sanpere hi participà, entre altres funcions, com a ponent del jurat a la cerimònia de distribució de premis als expositors que en van obtenir (*La Vanguardia*, 5 de juliol de 1881).

102. CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escil·la...*, op. cit., p. 205. Sobre el seu poc convenciment proteccionista, ell mateix afirma al seu dietari, el novembre de 1881, que els fabricants no se li havien portat gaire bé perquè aquell any no havia fet discursos proteccionistes (Documentació personal, Salvador Sanpere i Miquel, AHMC 3-271/5D.58, Quadernet dietari: 8 de novembre de 1881).

103. CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escil·la...*, op. cit., p. 162; ARTAL, Francesc (1997), «Catalunya i Barcelona...», op. cit., p. 52.

104. *La Vanguardia*, 16 de juliol de 1893, p. 5.

atemptats anarquistes. El 1896, després dels crims mortals a la processó de Corpus de Santa Maria del Mar a Barcelona, proposà erigir un monument a «las infelices e inocentes víctimas de nuestros desalmados anarquistas».¹⁰⁵ Evitar l'auge d'aquesta mena d'anarquisme i alhora aconseguir la justícia i l'harmonia social per la qual sempre lluità implicava tenir una atenció especial cap a les classes treballadores per tal que obtinguessin unes millors condicions de vida i de treball.

El corrent republicà més moderat que ell representà no s'oblidà mai de les reivindicacions obreres i fins pretengué acostar-se, en la mesura possible, l'obrerisme organitzat i integrar-lo. Sens dubte intentà liderar políticament i sindicalment organitzacions obreres de caràcter ideològic moderat, en especial les relacionades amb el cooperativisme i les més obertes a la participació política. No casualment la participació d'obriers al partit federal a Catalunya —incloent-hi les branques més moderades— fou notable des del Sexenni. El Centre Republicà Democràtic Federal de Barcelona en va ser un exemple.¹⁰⁶ Aquest centre i els líders que el dirigiren, com Sanpere, mai no van estalviar esforços per aconseguir reformes socials i polítiques que afavorissin una plena integració econòmica i política de les classes treballadores al sistema social i polític. Com a diputat entre 1872 i 1873, Salvador Sanpere es distingí per la participació en comissions de treball relacionades amb qüestions obreres, com la del jurat mixt de fabricants i d'obriers o la que es creà específicament sobre les classes obreres, o la d'obres del port de Barcelona i la del ferrocarril de Girona a Figueres.¹⁰⁷

D'altra banda, com a directiu de l'Ateneu Barcelonès en el període 1879-1880, cal destacar la seva iniciativa d'organitzar un cicle de conferències (entre el gener i l'abril de 1879) específicament sobre els problemes de la classe obrera en el qual participaren intel·lectuals notòriament esquerrans.¹⁰⁸ Ell mateix, a

105. *El Diluvio*, 19 i 23 de juny de 1896.

106. COLOM BUSSOT, Juli (2012), *Josep Roca i Roca...*, op. cit., pp. 47-48.

107. ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», op. cit., p. 13.

108. L'any anterior, el 1878, els sectors conservadors de l'Ateneu, que en aquell moment el dirigien, havien prohibit a Sanpere fer unes conferències de marcat caire social com les que organitzà a principi de 1879 sobre les classes obreres. Entre el 1876 i el 1879 hi hagué molta tibantor dins d'aquesta entitat entre els sectors progressistes i els conservadors. Alguns progressistes optaren

més de fer la síntesi i el balanç de conjunt del cicle i de presentar una petita memòria perquè en quedés constància, dissertà en una conferència pròpia sobre la necessitat que l'Estat reglamentés sobre el treball a les fàbriques, tallers i camps, especialment de nens i dones.¹⁰⁹ Demostrà un gran coneixement i sensibilitat sobre el tema, tot exposant la història de la legislació social i laboral al conjunt d'Europa, especialment, és clar, d'Espanya.¹¹⁰ Perquè, com a bon reformista que era i malgrat la seva ja llunyana pertinença al sector individualista dels demòcrates dels anys cinquanta i seixanta, era clarament favorable a una decidida intervenció de l'Estat en matèria social amb l'objectiu de millorar les condicions de vida i de treball dels obrers. Per això sempre s'enorgullí, i així ho esbombà en mítings polítics republicans, de tenir «la honra de firmar con otros diputados una proposición de ley reglamentando el trabajo» durant la seva primera legislatura com a diputat.¹¹¹

A més, en el seu estudi *Barcelona, son passat, present y porvenir* feu extensiva aquesta intervenció estatal en la promoció de tota mena d'activitats específicament socials, com ara l'educació, o en l'estímul sistemàtic de les activitats econòmiques. La seva competència en qüestions socials fou probablement la causa del seu nomenament com a representant del Govern espanyol en l'Exposició Internacional d'Obrers de Londres el 1870.¹¹² Finalment, a partir de principi del segle xx, defensà la festa obrerista del Primer de Maig, que qualificà de «gran triunfo porque es una fiesta impuesta [...] por el derecho y la justicia del proletariado».¹¹³

per fundar una nova entitat, l'Ateneu Lliure de Catalunya (1878-1881), que fou dirigit per Joan Giné Partagàs, Fermí Villamil i Valentí Almirall. Sanpere també hi col·laborà, malgrat que continuà com a soci actiu de l'Ateneu Barcelonès (CASASSAS, Jordi (1986), *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, La Magrana, p. 46; CASASSAS, Jordi (dir.) (2006). *L'Ateneu i Barcelona...*, op. cit., p. 98).

109. ELIAS DE MOLINS, Antoni (1972), *Diccionario biográfico...*, op. cit., p. 580; CASASSAS, Jordi (1986), *L'Ateneu Barcelonès...*, op. cit., pp. 50-51. Entre els conferenciantes hi havia els correligionaris del nostre protagonista: Roca i Roca, que parlà de «La familia del obrero», i Eusebi Corominas, de «L'harmonia entre el capital i el treball».

110. *La Publicidad*, 5 d'abril de 1879, p. 2.

111. *La Publicidad*, 6 de maig de 1905, pp. 1-2.

112. ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», op. cit., p. 8.

113. *La Publicidad*, 6 de maig de 1905, pp. 1-2.

La seva sensibilitat per les classes més desfavorides, i conseqüent amb els principis de llibertat, igualtat i fraternitat que defensà sempre com a polític, va fer-lo implicar també en la lluita pel col·lectiu social i laboral sens dubte més explotat que fins a l'últim terç del segle XIX hi hagué a Espanya: els esclaus, encara existents a les colònies, especialment a Cuba. D'aquesta manera, fins als anys vuitanta, també participà en el moviment abolicionista que pretenia acabar amb l'esclavitud existent en els dominis imperials espanyols i s'hi comprometé. Durant aquesta dècada fou vocal de la Junta Directiva de la delegació de Barcelona de la Societat Abolicionista.¹¹⁴ Va ser un període d'una forta reactivació del moviment abolicionista, després que el Govern aprovés, el febrer de 1880, una llei que teòricament recollia l'abolició de l'esclavitud a l'illa de Cuba, però que a la pràctica dificultava amb forts entrebancs l'alliberament dels esclaus.¹¹⁵

Durant aquest mateix període, el nostre intel·lectual republicà elaborà la magna obra filosoficohistòrica ja esmentada *La emancipación del hombre* (1883-1887), el títol de la qual no deixava dubtes sobre la seva posició davant qualsevol forma de servitud. En tota l'obra, que tractava d'oferir una visió panoràmica de l'evolució de la humanitat des dels seus inicis en la prehistòria fins al segle XIX, s'esforçà a demostrar, seguint Krause i Spencer, els quals cita constantment, que el progrés domina la història i que el triomf temporal del mal no pot donar cap altre resultat que el d'enfortir la fe en el bé, el qual no podia ser altra cosa que la igualtat i la fraternitat socials.¹¹⁶ En tota la seva vasta obra historiogràfica, mai no va desaprofitar l'ocasió de censurar obertament qualsevol tracte de submissió inhumà. Així, per exemple, en l'obra el *Fin de la nación catalana*, qualifica d'«asqueroso e inhumano el tráfico de carne humana», de la mateixa manera

114. La resta de la junta, escollida el 4 de desembre de 1881, era formada per: President: Narcís Carbó; vicepresidents: Eusebi Pascual i Casas, R. Liciaga, E. (Eusebi?) Jover i Josep Maria Vallès i Ribot; secretaris: Pompeu Gener, Jaume Gres, J. Egozcue del Pozo i R. Columbie; vocals: Montoy, Berrocal, Villegas, Garriga, Lostau, Salas Anton, Baltà, Zulueta i Alfonso (*La Gaceta de Cataluña*, 6 de desembre de 1881).

115. POZUELO MASCARAQUE, Belén (1990), «Los abolicionistas españoles», a: *Estudios históricos. Homenaje a los profesores José M. Jover Zamora y Vicente Palacio Artad*, Madrid, Universidad Complutense, p. 120.

116. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1883), *La emancipación...*, p. VII.

que hi reprova «el asiento de negros» obtingut pels britànics al Tractat d'Utrecht.¹¹⁷

FEDERALISTA (KRAUSISTA)

A més, sempre s'autoproclamà federal. Però, com podia dir-se federal si va abandonar el partit que més pròpiament defensà l'ideal federalista, el partit en el qual va militar durant el Sexenni, el Partit Republicà Federal, i del qual s'allunyà el 1874 per passar a donar suport al partit que Castelar començà a configurar a partir de 1875 amb un programa en què renunciava explícitament al federalisme després del rotund fracàs d'aquest model d'organització territorial durant la Primera República?¹¹⁸ Òbviament, els més crítics amb Sanpere li recordaven que l'abandó de les files possibilistes el 1894 per tornar-se a acostar a Nicolás Salmerón tampoc no revelà cap acceptació de la forma federativa, ja que aquest també havia abandonat, almenys teòricament, l'ideal federalista des que el 1876 signà, juntament amb Ruiz Zorrilla, el manifest fundacional del Partit Republicà Reformista en què es proclamava la reivindicació d'una República unitària. Als anys vuitanta, Salmerón sols acceptava la forma federativa com a mitjà d'unir Espanya i Portugal.¹¹⁹ Finalment, tampoc el radicalisme lerrouxista, amb el qual acabà simpatitzant Sanpere, no demostrà gaire o gens de voluntat d'avançar cap a la federalització d'Espanya malgrat que constés en el seu programa. Tanmateix, ell insistí fins al final dels seus dies a autodefinir-se com a federal.

La seva proposta federalista sempre tingué un fons filosòfic clarament idealista, de base krausista i maçònica. Fou una pro-

117. ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», *op. cit.*, p. 20.

118. Els dos primers punts de la primera declaració programàtica del nou partit de Castelar (el gener de 1875) van ser: la República nacional i l'abandó de la idea federal. Castelar va justificar així la renúncia al federalisme: «Atendiendo a que no ha sido dable llegar a una inteligencia ni a un acuerdo sobre la definición del federalismo, y que esta discusión no es posible ante el fuerte poder que se levanta, [...] calia] renunciar por completo, para la campaña que se prepara a la idea federal» (COLOM BUSSOT, Juli (2012), *Josep Roca i Roca...*, *op. cit.*, p. 393).

119. LÓPEZ-CORDÓN, M.ª Victoria (1975), *El pensamiento político-internacional del federalismo espanyol*, Barcelona, Planeta, p. 87.

posta que alhora que pretenia donar resposta a l'organització territorial d'Espanya, tot intentant oferir una solució a la qüestió regional o regionalista, inclosa la catalana, proposava assolir els ideals iberista (Portugal havia de ser un estat més de la nova República Federal Ibèrica), europeïsta (totes les nacions europees havien de formar uns Estats Units d'Europa), universalista (totes les nacions del món també s'haurien de federar per aconseguir l'ideal de la unitat humana) i pacifista (perquè la pau al món sols seria possible si s'aconseguien tots aquests ideals federatius). Ell va defensar tots aquests ideals. Perquè el seu federalisme, com, de fet, la major part de les teories federalistes que es proposaren al segle XIX, estava lligat a la recerca de l'ideal utòpic de la pau universal que reivindicava la igualtat i la fraternitat entre tots els pobles tal com ho havien plantejat ja al segle XVIII filòsofs com Kant o Krause. Les teories polítiques —incloses les de l'organització territorial sobre una base federal— d'aquest últim pensador alemany, maçó com Sanpere i a qui aquest considerava «nuestro maestro»,¹²⁰ foren les que més l'inspiraren des de ben jove, i certament marcaren per sempre el seu pensament polític. Ja durant el Sexenni, Sanpere considerava l'obra *Ideal de la Humanidad* de Krause el «verdadero código político y social del partido federalista» i el krausisme «la escuela filosófica única que define y desarrolla los derechos naturales, la única que organizando las familias fundamentales con verdadero sentido humano llega por su encadenamiento lógico a la organización federal de las sociedades políticas, miembros de la asociación o federación universal».¹²¹

Per tot això, alhora que lluitava políticament per la federalització d'Espanya, sobretot durant el Sexenni, s'implicà també en la pacifista, europeïsta i cosmopolitista Lliga Internacional per la Pau i la Llibertat, fundada el 1867 a Ginebra pel santsimonià Charles Lemonnier, inspirat en principis de Mazzini, i que es proposà com un dels seus objectius aconseguir la federalització dels estats nació d'Europa. El seu portaveu —el nom del qual no deixava dubtes sobre aquest ideal— fou el setmanari *Les Etats*

120. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1872), «Salmerón», *op cit.* Sanpere trià el nom simbòlic de Krause per iniciar-se en la maçoneria (CDMH, expedient personal de Salvador Sanpere Miquel, exp. 20, lligall 823).

121. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1872), «Salmerón», *op cit.*

Unis d'Europe.¹²² Almenys des de principi dels setanta, Sanpere formà part del Comitè Central d'aquesta Lliga. En el congrés que celebrà el setembre de 1874 novament a Ginebra, fou reelegit per unanimitat en aquest comitè.¹²³ Dos anys abans, el 1872, havia aconseguit que el diari republicà barceloní *La Independencia* oferís el seu concurs i adhesió a aquesta Lliga pacifista i al seu òrgan de premsa. Ell mateix publicà un article a *La Independencia* en què es congratulava de la reaparició de *Les États Unis d'Europe*, tot defensant que la pau al vell continent només arribaria quan el sistema federatiu regulés les relacions territorials dels diferents països que en formaven part i alhora en possibilités la confederació per formar una unió federal europea.¹²⁴ De fet, era un dels principis fonamentals que sostingué la mateixa Lliga des de la seva creació i un dels que millor definiren l'actuació política de Sanpere en el si dels partits polítics dels quals formà part.

Però el model de federalisme que des del Sexenni propugnà no fou exactament l'acceptat per la majoria de federalistes espanyols, el que de fet tingué més èxit entre els que romangueren dins el Partit Federal, el de Pi i Margall, a partir de la Restauració. Aquest defensà l'anomenat federalisme pactista, mentre que Sanpere optà per l'orgànic, de base krausista. Segons aquest últim tipus de federalisme, la construcció federal de les nacions havia de partir de la seva indiscutible unitat, unificades ja per la història, la geografia, l'etnologia i la cultura en general. Alhora, aquests mateixos factors són els que haurien de condicionar la divisió geogràfica federal de les nacions per formar les autonomies federatives.¹²⁵ Sempre tenint present que aquesta mena d'organització territorial havia de tendir a reforçar les unitats —fos la nacional, fos la de les autonomies federatives—. Els krausistes

122. PETRICIOLI, Marta *et al.* (eds.) (2004), *Les États-Unis d'Europe. Un Projet Pacifiste*, Berna, Peter Lang. Comptà amb l'adhesió d'importantes activistes revolucionaris i intel·lectuals progressistes europeus del moment com Garibaldi i Victor Hugo, així com amb la participació activa d'Emilio Castelar, que ja participà al primer Congrés de la Lliga el 1867.

123. *La Independencia*, 25 de setembre de 1874.

124. *La Independencia*, 17 d'abril de 1872.

125. De fet, el dibuix sobre el mapa d'aquestes autonomies federatives hauria de coincidir amb les regions, províncies o regnes antics —forjats per la història— i no pas amb les províncies modernes, que veien com a creacions artificials.

com Sanpere no entenien que una nació com Espanya, que ja estava unificada per la història, es pogués disgregar, seguint la fórmula pactista pimargalliana, per deixar després voluntàriament a les parts disgregades la llibertat d'unir-se per organitzar territorialment la nació.

Per tant, els defensors del model orgànic partien de la comprensió d'Espanya com una nació orgànicament constituïda. Òbviament, això havia de ser compatible amb un reconeixement polític de les regions històriques o naturals, les quals tenien, segons s'expressà en una sèrie d'articles dedicats al tema del federalisme en el portaveu dels benèvolos catalans, *La Independencia*, l'irrenunciable dret històric de constituir-se en autonomies federatives (o estats federals o cantons) amb àmplies i exclusives competències no sols administratives, sinó també polítiques. En aquests articles s'arribà a reconèixer —anant més enllà del que podien admetre bona part dels dirigents republicans benèvolos espanyols— que en les autonomies havia de residir una part de la sobirania nacional (l'altra part residiria en el conjunt de ciutadans de tota la nació).¹²⁶ Però en aquest plantejament federalista

126. «La República Democràtica Federal en Suïza», *La Independencia*, del 4 de febrer al 25 d'abril de 1871 i del 3 al 28 de juny de 1871; «Las provincias y colonias de España en la República Democrática Federal española», *La Independencia*, del 4 de maig a l'1 de juny de 1871. Cal aclarir que aquests articles no estaven signats. Si bé és probable que l'autor fos Roca i Farreras, tal com afirma Strubell (STRUBELL, Toni (2000), *Josep Roca i Ferreras i l'origen del nacionalisme d'esquerrres*, Arenys de Mar, El Set-ciències, p. 94), jo no descarto la possibilitat que fos Sanpere l'autor d'aquests assaigs. Sigui com sigui, crec que són uns escrits que reflecteixen en bona mesura els plantejaments federalistes del conjunt del republicanisme benèvol català i del nostre protagonista. D'altra banda, és important fer notar que aquests plantejaments no eren compartits per la majoria del sector republicà benèvol espanyol. Discrepaven fonamentalment en el nombre i l'abast de les competències que havien de tenir les autonomies federatives i —qüestió no poc important— en quin havia de ser el cos o cossos en què havia de residir la sobirania nacional. Mentre que per a la major part dels benèvolos catalans, tal com hem dit, eren dos, per al sector majoritari benèvol espanyol era només un: el conjunt de la nació. Per a aquest sector; en realitat, només hi ha un veritable estat dins la nació, l'estat nacional, en el qual resideix el que ells anomenaven l'òrgan de dret. Els plantejaments federalistes de Sanpere així com les discrepàncies que tingué tant amb els sectors intransigents com amb benèvolos els he intentat analitzar amb més profunditat en la comunicació «El federalismo regionalista catalán de base krausista durante el Sexenio Democrático» (en vies de publicació), que el 2017 vaig presentar al Congrés «Factores de nacionalización en

encara no hi havia, almenys explícitament, cap reconeixement singular o exclusiu per a Catalunya en relació amb la resta de «regions». La «regió» catalana tenia els mateixos drets que la resta a esdevenir una autonomia federativa i a organitzar-se com a tal. En aquest punt radicà en el fons una altra de les discrepàncies fonamentals entre Sanpere i alguns dels dirigents intransigents catalans, com Valentí Almirall, que ja durant el Sexenni començaren a formular un discurs polític que —sempre dintre del federalisme— reconeixia una singularitat per a Catalunya en relació amb la resta d'Espanya.

Els desacords amb el sector intransigent català s'aprofundiren encara més després del fracàs de l'experiència federal de la Primera República. En el fons de la controvèrsia hi havia l'acusació mútua —entre benèvolos i intransigents— del daltabaix federal. Sanpere s'esplaià en aquestes inculpacions, tot polemitzant amb el federalista intransigent i catalanista Valentí Almirall, en un dels assajos teòrics sobre la qüestió territorial més importants del Sexenni que va publicar a través d'una sèrie d'articles que va titular «El principio federativo» i que van aparèixer entre el 9 d'agost i el 27 de desembre de 1874 a *La Independencia*. Insistí amb contundència en aquest assaig que només podia i havia de ser vàlid el federalisme que tendís a desenvolupar i enfortir la unitat del conjunt a federar. Per a ell, la doctrina federal intransigent o pactista no sols no anava en la direcció d'enfortir la nació espanyola, sinó que «en el fondo es separatista y en la forma enemiga de la unidad de la patria, de la nación española», «el cantonalismo o la confederación de Estados autonómicos ligados por un pacto o contrato es un contrasentido en países donde la unidad es secular y un anacronismo político en nuestros tiempos».¹²⁷ Per a Sanpere, els intransigents partidaris del pacte no eren exactament federals ni federalistes, sinó, com a molt, confederalistes. Per això afirmava que «Valentín Almirall y los intransigentes y los cantonalistas no han sido nunca federalistas»; «hay un principio esencial que distingue los dos principios confederado y federalista. En el primero priman los Estados, los Cantones; en el segundo prima el

la sociedad española contemporánea» (21r Simposio del Instituto de Historia Social Valentín de Foronda, Vitòria, 17-19 de juny de 2015).

127. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1874), «El principio federativo», *La Independencia*, 27 de desembre.

pueblo, la nación».¹²⁸ Segons Sanpere, mentre que en el primer els estats estan units des del poder; en una federació com la que propugnava estan units des de dalt i des de baix, des del poble.

De fet, l'enfrontament entre aquests dos tipus de federalisme o d'organització territorial que la futura República havia d'implantar es començà a manifestar des de principi del Sexenni. Ambdós bàndols començaren a negar la validesa del federalisme del seu contrincant, com ho feren Sanpere i Almirall el 1874. Probablement, el primer cop que els intransigents —més aviat defensors del federalisme pactista— negaren a Sanpere el qualificatiu de federal fou el 1870. En una important i tumultuosa assemblea del partit federal celebrada el març d'aquell any a Madrid, els benèvols, i amb ells Sanpere —que hi participà com a representant de la província de Barcelona amb l'oposició dels intransigents a la seva elecció—, s'imposaren als intransigents en el seu propòsit de centralitzar el partit i suprimir els famosos pactes federals —la primera expressió pràctica del federalisme pactista— que havien impulsat el 1869 Valentí Almirall i els seus partidaris, començant pel de Tortosa.¹²⁹

Sanpere tornà a ser de nou protagonista de la tensió entre benèvols i intransigents poc després d'un mes d'aquella assemblea. El 7 de maig aparegué una declaració conjunta de la premsa republicana madrilenya, que pretenia proclamar la república unitària, en oposició a la federal, amb el suport dels radicals del Partit Progressista. Es manifestava la seva disconformitat amb la teoria del pacte federal defensat per Pi i Margall i els intransigents.¹³⁰ Tot i que un sector dels que subscrivien la declaració, com Sanpere, es continuaven definint com a federals, les seves concepcions en molts conceptes eren molt properes a les que sostenien els republicans unitaris, que no acceptaven cap mena de federalisme. Els companys republicans barcelonins demanaren a Sanpere que justificqués el manifest de la premsa madrilenya. Ho procurà fer tot afirmant que els partidaris de la declaració

128. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1874), «El principio...», *op. cit.*

129. PICH MITJANA, Josep (2006), *Valentí Almirall...*, *op. cit.*, pp. 170-175.

130. La declaració fou signada, entre d'altres, per Miguel Morayta com a representant de *La República Ibérica*, un dels diaris vinculats a la declaració. Per primera vegada s'utilitzava el nom de Nicolás Salmerón com a teòric d'un federalisme no pimargallià.

eren veritables federalistes perquè defensaven que les províncies s'organitzessin com volguessin sempre que no qüestionessin la unitat legislativa espanyola.¹³¹

Durant la Restauració, el nostre biografiat fou probablement un dels republicans allunyats de l'òrbita pimargalliana que primer i amb més èmfasi defensà un tipus d'organització federal per a Espanya, tot i el fracàs de la implantació d'aquest model durant la Primera República. Ho va fer, per exemple, el 1877 a la revista *El Porvenir*, quan ell ja estava molt integrat dins el nou projecte polític de Castelar i Pi i Margall —reafirmant-se en la seva idea de pacte entre els pobles com a principi federatiu— acabava de publicar *Las nacionalidades*. Sanpere novament es ratificà en el seu federalisme orgànic, tot declarant —en termes molt krausistes— que «si a alguien pudiera asustar una palabra [federación], por nuestra parte no tenemos inconveniente en usar otros términos; pero el hecho de manifestación no cambiaría la verdadera esencia de las cosas. Y todos los esfuerzos imaginables no podrán impedir que una nación sea un cuerpo, que un cuerpo sea un organismo, que un organismo sea una Federación. Negar la Federación es negar la armonía del Universo, el concierto de los mundos...».¹³²

La mateixa defensa, potser sense utilitzar termes tan idealistes, la feu ja entrat el segle xx. El 1905, intentant relacionar federalisme i socialdemocràcia, afirmà que «solo con un régimen político que declare autónomos los Municipios y las provincias podran conseguir los obreros sus reformas y su emancipación social».¹³³ Un any més tard tornà a defensar els postulats que havia exposat el 1874 en la seva tesi «El principio federativo» quan afirmà en un llarg article a *El Poble Català* que el federalisme era «la forma política recomanada per la ciència i l'experiència

131. D'altra banda, Sanpere acceptà que volien expulsar del partit els federals intransigents atès que no respectaven les decisions que tenien el suport majoritari del partit, criticaven l'activitat parlamentària dels seus diputats i havien dividit el partit a Barcelona (*La Razón*, 22 de maig de 1870; PICH MITJANA, Josep (2006), *Valentí Almirall...*, op. cit., pp. 220-221).

132. MIQUEL, P. Y. (1877), «Estudios sociales», *El Porvenir*, 23 d'abril, pp. 15-19, i 8 de maig, pp. 58-63; FERRÉ TRILL, Xavier (2013), «La cultura positivista de la revista *El Porvenir* (1876-1877)», a: DOMINGO, Josep Maria; LLOVERA, Anna (curs.), *De realisme...*, op. cit., p. 42.

133. *La Publicidad*, 6 de maig de 1905, pp. 1-2.

que millor garanteix els drets inalienables y imprescriptibles de l'home, els drets proclamats per la Revolució, com drets naturals de l'home». En el mateix article acabà dient que el seu partit del moment, la Unió Republicana —que ell anomenà «partit històric republicà català»—, havia estat i seria «sempre federalista».¹³⁴

CATALANISTA (NO NACIONALISTA)

Com havia d'encaixar el federalisme de Sanpere amb el seu catalanisme? Aquest catalanisme no el va entendre mai com a nacionalisme polític. En l'oposició entre Sanpere i Almirall pel model federal s'hi amagava òbviament la profunda discrepància que tenien sobre l'aspiració política que podia tenir Catalunya com a poble i com a objecte polític. Per al primer, com es pot deduir de les formulacions sobre federalisme que hem transcrit, Catalunya formava part indiscutible d'una unitat nacional superior, que era el conjunt d'Espanya: «som ètnica y històricament un dels elements integrants [d'Espanya]».¹³⁵ Per això Catalunya, com a poble o regió, dins d'una federació espanyola o ibèrica, havia de constituir un estat propi federat amb altres regions (o antics regnes) d'Espanya o de la Península per formar i enfortir entre tots aquesta «realitat nacional».¹³⁶ Per a ell, com hem vist, federalisme era sinònim d'harmonia i agermanament amb la resta de pobles —en el cas català, en primer terme, amb la resta de pobles hispànics—. I tanmateix aquesta voluntat d'agermanament i d'integració que sempre defensà no negava per a res l'estima per la singularitat cultural catalana en relació amb la resta de

134. «Carta de Sanpere», *El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1.

135. *El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1.

136. Sanpere, com la major part de republicans de la seva època, fou també un convençut iberista. Vegeu, per exemple, el seu article «La idea ibèrica en Portugal», *La Independencia*, 17 de juliol de 1872. Sanpere hi defensava des d'un punt de vista federalista la resurrecció de «los antiguos Estados españoles... hijos todos de una misma familia que pueblan la península. Este punto central, único, será la patria común, ¡Iberia!». Per a la major part de krausistes com Sanpere, la península Ibèrica constituïa una realitat nacional naturalment incompleta, ja que Portugal se n'havia escindit políticament, i era tasca de l'acció política republicana reinstaurar la nació ibèrica en la seva dimensió (SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), *El gorro frigio...*, op. cit., p. 133).

pobles ibèrics: «soc catalanista perquè el catalanisme no és més que federalisme»,¹³⁷ afirmà en una ocasió el 1906. Certament, en l'afecte al poble i la cultura catalana, que considerava ben seus, no quedà curt. Ningú no pot negar —i això fins fou àmpliament reconegut des de sectors nacionalistes—¹³⁸ la seva molt important contribució, sobretot com a historiador i escriptor, a la renaixença cultural catalana de la segona meitat del segle XIX.

Això no fou contradictori amb el fet que Sanpere formés part d'aquell sector republicà català que, malgrat estar situat molt lluny de demagògies anticatalanistes que desenvoluparen moviments com el lerrouxisme, sempre manifestés un rotund rebuig als plantejaments anticastellanistes d'una part del nacionalisme català i es mostrés temorós davant la pressió separatista d'aquest nacionalisme que es començà a manifestar a partir dels anys vuitanta del segle XIX.¹³⁹ No fou estrany que més aviat es declarés partidari d'adaptar-se a les mesures d'uniformisme liberal que, com un nou Codi civil igualment vàlid per a tot Espanya, el Govern central intentà tirar endavant especialment a partir d'aquesta dècada. Per això estigué en contra de la important campanya catalana d'oposició a aquest nou codi, tot denunciant els perills de disgregacions i atacs a la unitat espanyola que dins el marc d'aquesta operació o en d'altres tant o més importants com les favorables a la protecció de la indústria catalana es dugueren a terme durant els anys vuitanta.¹⁴⁰ Ell era un dels destacats

137. «Carta de Sanpere», *op. cit.*

138. Un dels qui més clarament ho va reconèixer públicament fou l'escriptor Pous i Pagès. El 1906, en les pàgines de *El Poble Català*, escrigué dos d'articles d'elogi a l'obra històrica de Sanpere, en què el tractà de «benemèrit catalanista», tot afegint-hi que «molta gent se sorprendrà de que li pengi aquest qualificatiu de catalanista, no havent-se'n dit mai, y el més sorprès serà potser el mateix interessat» (POUS I PAGÈS, Josep (1906), «Carta oberta. Al respectable y respectat amich en S. Sanpere y Miquel», *El Poble Català*, 27 de juny).

139. GABRIEL, Pere (2007), *El catalanisme i la cultura...*, *op. cit.*, pp. 43-44.

140. No creiem, però, que puguem incloure Sanpere dins el grup de republicans catalans més clarament implicats en la defensa de l'espanyolitat de Catalunya, tot i que hi compartí molts punts, a banda de militància republicana i amistat. Sol i Ortega pel costat zorrillista i Salas Anton pel krausista o salmeronià podrien ser dos clars exemples de les posicions anticatalanistes que van adoptar, almenys fins a principi del segle XX, certs sectors republicans catalans davant la percepció del que ells veien com un evident risc de ruptura nacional.

republicans benèvolts que ja durant el Sexenni havien estat acusats d'anticatalanistes per part dels sectors lligats al federalisme intransigent.¹⁴¹

Els benèvolts catalans, per la seva banda, tot autoqualificant-se d'universalistes, no dubtaven a titllar amb un cert menyspreu els seus adversaris intransigents de catalanistes. Els acusaven de limitar la seva visió política a la regió amb independència del règim amb què es governés, mentre que ells només acceptaven la república federal.¹⁴² A final dels anys setanta, Sanpere encara rebutjava ser qualificat de catalanista, tot i la seva estreta relació en aquell moment amb el moviment cultural de la Renaixença.¹⁴³ A principi del segle xx encara era considerat, almenys per una part del nacionalisme, membre del sector més anticatalanista dels republicans.¹⁴⁴ Fou ridiculitzat diverses vegades pel setmanari nacionalista *Juventut* entre 1903 i 1904 per oposar-se al nacionalisme català.¹⁴⁵ En aquests anys va ser protagonista d'almenys dues polèmiques amb certs incidents que foren motiu d'informacions diverses a la premsa de l'època, en què fou acusat d'anticatalà per una part de la premsa nacionalista. En la primera defensa el dret de parlar en castellà en una sessió de proclamació de candidats per a les eleccions provincials de març de 1903.¹⁴⁶ En

141. Durant el Sexenni, el catalanisme polític tendí a identificar-se amb el grup del diari *Estado Catalán* i els republicans federals intransigents. Almirall en fou, potser, el personatge més destacat (GABRIEL, Pere (1994), «Insurrección y política. El republicanismo ochocentista en Cataluña», a: TOWNSON, Nigel (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, p. 357).

142. COLOM BUSSOT, Juli (2012), *Josep Roca i Roca...*, op. cit., pp. 87-88.

143. CASASSAS, Jordi (coord.) (1999), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, p. 144.

144. CULLA I CLARA, Joan B. (1987), *El republicanisme lerrouxista...*, op. cit., p. 47.

145. Una d'aquestes vegades fou posat en el mateix sac de l'anticatalanisme que quatre republicans unionistes correligionaris seus que també s'havien guanyat la fama —el primer amb raó— d'anticatalanista: el famós Lerroux, l'higienista i rector de la Universitat de Barcelona Rafael Rodríguez Méndez i els periodistes Eusebi Corominas i Josep Roca i Roca. *Juventut* parlà de «l'habilitat de la gent castellana, que's buscaren per a llur defensa catalans més ó menys autèntichs, com en Roca doble, l'indispensable y anonim Sanpere y Miquel, el gran Nicomedes Méndez, l'explorador Sidi Corominas y en especial el virrey Le Roux» («La reconstrucció de Catalunya. Crónica de comensos del segle xx», *Juventut*, 9 de juny de 1904).

146. *La Publicidad*, 3 de març de 1903, p. 1.

la segona fou ridiculitzat arran d'una controvèrsia amb Pompeu Gener sobre la catalanitat del teòleg i científic aragonès Miguel Servet. Sanpere negava, amb raó, que Miguel Servet fos d'origen català. *Juventut* li dedicà un article titulat «Sanpere y Miquel no fou català ni res», en què l'acusaren d'escriure obres de «tendència manifestament anticatalana».¹⁴⁷

Però, en canvi, un altre sector del mateix nacionalisme català va reconèixer tot el que el *savi* Sanpere havia fet i estava fent per la cultura catalana. Li reconegueren per damunt de tot que estava col·laborant com pocs, amb els seus estudis històrics, a la necessària —des d'un punt de vista nacionalista— construcció cultural de la *nació* catalana. La imatge col·lectiva d'un passat *nacional* català era un component essencial en la cimentació de Catalunya com a realitat *nacional*.¹⁴⁸ I aquest passat estava en bona mesura per redactar quan Sanpere va començar els seus primers estudis d'història de Catalunya als anys seixanta. L'idealisme filosòfic propi d'aquest polític historiador, així com de molts intel·lectuals de la segona meitat del segle XIX que tenien arrels en la tradició krausista, facilitava la invocació del passat en suport a la identitat comunitària, fos regional o nacional. Pous i Pagès tenia molta raó quan dedicà diversos articles des d'*El Poble Català* a Sanpere tot afirmant, referint-se a ell: «Què és sinó catalanista, en el més profund sentit de la paraula, l'home que ha consagrat tota la seva vida a l'estudi del passat de Catalunya, l'home que, pacientment, cuidadosament, ha refet tota una part de la nostra historia?»¹⁴⁹ «Tota la seva llarga vida l'ha dedicada a fer catalanisme [...], utilitzant la seva intel·ligència en profit de Catalunya, el seu art i la seva història.»¹⁵⁰

147. *Juventut*, 31 de desembre de 1903. Per la seva banda, *La Publicidad* (31 de desembre de 1903), tot defensant Sanpere, afirmà: «Si el sistema de hacer catalanes a los hijos ilustres de otras regiones españolas prevalece, no desespero de llegar a saber que Velázquez, Cervantes, Murillo y otros ingenios nacieron en la patria [catalana].»

148. BOYD, Carolyn (2000), *Historia patria. Política, historia e identidad nacional en España: 1875-1975*, Barcelona, Pomares-Corredor, pp. 15-16.

149. *El Poble Català*, 12 de juny de 1906.

150. *El Poble Català*, 27 de juny de 1906. I en un altre article insistia: «Ha fet més per Catalunya ell tot sol en menys d'un any, que tots nosaltres en molt temps. Aquest home ha furgat en les velles biblioteques, ha regirat la pols dels arxius, cercant en els codis y protocols (...), fets y gestes del nostre passat; aquest home ha refet planes de la nostra historia, de l'història que es

Va ser innegable la seva sensibilitat *regionalista*, d'estima a la llengua i la cultura catalanes. La seva consideració d'Espanya com a nació no invalidava el reconeixement de Catalunya com a regió dotada de personalitat pròpia i diferenciada d'altres regions d'Espanya. Això, de fet, va ser ben propi de tot el republicanisme de base krausista del conjunt d'Espanya del qual ell formà part.¹⁵¹ Molt més havia de ser propi d'ell, que es va educar i de fet sempre es bellugà en ambients de la Renaixença cultural catalana. Començant per les seves primeres gestes en el món del teatre, quan encara era un adolescent, junt amb els futurs grans actors i dramaturgs Lleó Fontova i Mareca i Frederic Soler, gran amic d'infància de Sanpere.¹⁵² Continuant per la seva formació com a historiador a l'Arxiu de la Corona d'Aragó que durant certs períodes de la dècada dels seixanta visità diàriament per a les seves primeres investigacions sobre la història de Catalunya. En aquest arxiu conegué altres investigadors —sobretot el director del centre Manuel de Bofarull—,¹⁵³ alguns dels quals esdevindrien destacats prohoms del catalanisme, com ara Josep Coroleu —un dels fundadors del Centre Català el 1881—, Pella i Forgas —un dels fundadors de la Jove Catalunya el 1869— o Antoni de Bofarull —un dels restauradors dels Jocs Florals el 1859—;¹⁵⁴

com els pergamins de noblesa dels pobles, sincerantnos de moltes vergonyes y malifetes que'ns acumulaven altres historiadors» (*El Poble Català*, 11 de juliol de 1906, p. 1).

151. SUÁREZ CORTINA, Manuel (2000), *El gorro frigio...*, *op. cit.*, pp. 121-142.

152. Sanpere solia explicar orgullosament que va ser ell qui incità Pitarra a escriure el primer drama quan tenia setze anys (MESTRES, Apel·les (1915), «Sanpere i Miquel...», *op. cit.*).

153. Sanpere tingué sempre una gran estima per Manuel de Bofarull, al qual en una ocasió qualificà d'amic i pare: «al amigo, al padre, que como padre amantísimo trataba a todos, [dando] consejo y ayuda». Sanpere explica que ajudava als joves investigadors fins i tot en la recerca documental, fent per a ells la recerca de documents. Ho corroborà dient: «yo recibí aquel legajo de papeles, todos de puño de don Manuel (...) para que no dejara de investigar las glorias de mi patria (...). No podía dejar de hacerlo público en la primera ocasión que se me presentase, para rendir- les [a Manuel de Bofarull i el seu fill Francesc] el testimonio de mi agradecimiento» (SANPERE I MIQUEL, Salvador (1894), «El sitio nacional de Valldaura», *La Vanguardia*, 28 de juliol, pp. 4-5).

154. Sanpere va explicar que «en aquellos hermosos días de mi vida», referint-se als anys seixanta i principi dels setanta, «en compañía de Coroleu, Pella [Forgas] y Balari [Jovany] íbamos a diario, con la regularidad de buen oficinista, a trabajar en el Archivo de la Corona de Aragón, en aquellos días

s'hi relacionà estretament i n'aprenué.

Precisament Sanpere participà activament durant molts anys en els certàmens literaris floralescos, autèntic símbol de la Renaixença catalana. Hi tingué premi almenys en quatre convocatòries diferents entre 1879 i 1895.¹⁵⁵ De fet, fou notable la seva implicació en tota mena de concursos que partiren d'iniciatives lligades molt estretament al món cultural renaixentista o catalanista. A banda dels Jocs Florals, participà, per exemple, en els premis que organitzà la revista literària *La Renaxensa*. El 1878 guanyà el primer guardó amb el seu estudi «Orígens y fonts de la nació catalana», en què establia els fonaments històrics i ètnics de la catalanitat.¹⁵⁶ També va concórrer als certàmens científicoliteraris dels anys vuitanta —que també tingueren un indubtable contingut catalanista— celebrats en diverses ciutats de Catalunya i obtingué premi en els de Girona, Sant Martí de Provençals i Sabadell.¹⁵⁷ Alhora va participar en els concursos convocats per l'Associació d'Excursions Catalana, fundada el 1878 també sota l'escalf del puixant moviment cultural catalanista. Sanpere, que fou soci honorari d'aquesta entitat des del primer moment de la seva fundació, guanyà el primer certamen convocat el 1879 amb l'obra *Un estudi de toponomàstica catalana*. A més, col·laborà en estudis científics i en campanyes que aquesta entitat, o bé la seva germana Associació Catalanista d'Excursions Científiques,¹⁵⁸ organitzaren per salvar o recuperar el patrimoni artístic català,

en que sus mesas estaban ocupadas por Antonio de Bofarull, Sinisterra y Romeu, que ya marcharon, por Antonio Elías [de Molins], hoy [1894] jefe del Museo de Santa Águeda, por Francisco de Bofarull, hoy jefe del Archivo, por Ortega, hoy subjefe de la biblioteca provincial y todos allí presididos por el patriarcal e incomparable e inolvidable y archiliberalísimo Manuel de Bofarull» (Ídem).

155. Li premiaren les monografies *L'Alsament de Mieres; Biografia de Esteve Gilibert Bruniquer; Wifred lo Pilós i Les Armades de Salou y Portfangós*, que figuren impreses en els volums dels Jocs Florals corresponents a 1879, 1880, 1888 i 1895.

156. *El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1.

157. ELÍAS DE MOLINS, Antoni (1972), *Diccionario biográfico...*, op. cit., p. 580.

158. L'Associació d'Excursions Catalana nasqué d'una escissió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, que havia estat fundada el 1876. Les dues entitats s'uniren el 1890 sota el nom de Centre Excursionista de Catalunya.

com la que emprengué aquesta última agrupació el mateix 1879 per restaurar l'església romànica barcelonina de Sant Pau del Camp.¹⁵⁹

Sabem que Sanpere, com la major part dels catalanistes de l'època, sota l'estímul i la promoció d'aquesta mena d'associacions, practicà l'excursionisme, tant el científic o cultural com el lúdic.¹⁶⁰ I amb aquesta pràctica alhora aprofundí la relació amb gent amb la qual compartí el propòsit de conèixer i estimar el país i el seu patrimoni natural i artístic. Entre aquesta gent no hi faltaren persones molt més joves que ell. Així ho explicà almenys Josep Massó Ventós, fill de Jaume Massó Torrents, ambdós catalanistes literats destacats, amb motiu de la mort del vell republicà. Josep Massó afirmà que Sanpere «era un vell més jove que molts joves i enlloc estava més en caràcter que entremig dels cenacles de les noves joventuts i enlloc potser era tan estimat i admirat. Una vegada era en la quietud d'una cambra d'estudi on l'escoltàvem en silenci, una altra vegada era anant d'excursió, al pujar una muntanya entre la gran quietud de les roques nues».¹⁶¹

Però sens dubte fou a la mateixa ciutat de Barcelona on, com a destacat i reconegut intel·lectual que era, es relacionà estretament amb els més notoris intel·lectuals catalanistes de l'època. Sabem que tingué una ferma amistat, almenys en algunes èpoques determinades, a banda dels historiadors o artistes catalanistes ja esmentats, amb Apel·les Mestres, Pere Coromines, Josep Roca i Roca, Frederic Rahola, Jaume Massó i Torrents, Joaquim Casas Carbó, Carles Gumersind Vidiella... La seva participació en

159. CASASSAS, Jordi (1990), *Entre Escit-la...*, op. cit., p. 157. Una de les formes de col·laboració més utilitzades per Sanpere en aquestes campanyes foren les conferències. La primera que tenim documentada va ser la que feu el nombre del mateix any 1879 amb el títol «Cooperació de les Associacions excursionistes en la investigació dels orígens del poble català» (*La Publicidad*, 19 de novembre de 1879). Almenys tenim constància de dues conferències més dictades per Sanpere al Centre Excursionista de Catalunya, una el març de 1893 i l'altra el maig de 1906 (*La Vanguardia*, 11 de març de 1893, p. 5, i 28 de maig de 1906, p. 2).

160. *El Poble Català*, 28 de setembre de 1915, p. 1. De fet, ell fou un dels primers a reivindicar d'una manera pública el paper que les associacions excursionistes podien fer en la investigació de la història de Catalunya, tal com podem veure en el títol de la conferència que dictà el 1879 que hem citat en la nota anterior.

161. *El Poble Català*, 28 de setembre de 1915, p. 1.

tertúlies d'un cert nivell cultural com la de la llibreria Verdaguer de la Rambla o la de l'Avenç, o la de la rebotiga de Pitarra, o la del cafè de l'Ateneu Barcelonès, del qual fou un assidu i perseverant visitant fins al final dels seus dies, li permeté un contacte i una relació directa amb els medis catalanistes tant culturals com polítics més coneguts.

No ha de sorprendre, doncs, que aquest republicà que no acceptà mai el nacionalisme català fos un dels primers a escriure estudis històrics científics en català. El 1872 ja afirmà que ell era un de «los que gustamos de cantar las glorias de nuestra patria en la lengua de don Jaime y de Ausiás March».¹⁶² Cinc anys més tard, el 1877, gosava presentar-se al premi d'assaig sobre la història de Barcelona amb un treball en català, el ja esmentat *Barcelona, son passat, present y porvenir*. Antoni de Bofarull, teòricament molt més catalanista que Sanpere, presentà un estudi en castellà i guanyà el premi. Sanpere quedà segon. A partir de 1878, amb la seva participació en els diferents certàmens convocats en entorns catalanistes, tal com hem vist, presentà molts estudis també en català. I això malgrat que la major part de la seva obra científica l'escriu en castellà, com era normal a l'època, i que també escriu en castellà el seu dietari personal, així com la pràctica totalitat dels seus articles periodístics. Probablement sempre es va sentir més segur escrivint en castellà, la llengua en la qual havia après a llegir i escriure i que considerava superior al català en certs aspectes.

Tanmateix, repetim, l'estima que sentia pel català i la cultura catalana la demostrà a bastament en els seus estudis sobre la història política i cultural de Catalunya, en els quals són múltiples els fragments escrits que traspuen aquest sentiment de catalanitat. Dos exemples clars: el primer, extret de la seva obra *Orígens y fonts de la nació catalana* —el títol i la temàtica de la qual ja són ben significatius—, és un que ell mateix escollí per demostrar a Pous i Pagès el seu *catalanisme*. Tot descrivint les muntanyes de Montserrat i Sant Llorenç, afirma: «ens semblaven les dues fites que primer posà Déu quan de les entranyes del mar ne feu sortir la patria catalana. Ens semblaven els centinelles de la nostra independència o nacionalitat; y de ses coves ne veiem

162. *La Independencia*, 17 de juliol de 1872.

sortir els primers habitants de nostre país, y de les mateixes ne fèiem les Covadongues catalanes».¹⁶³ El segon és extret del seu llibre sobre la Guerra de Successió *El fin de la nación catalana*, en què conclou: «¿Qué es lo que murió el 16 de enero de 1716? Pues pura y simplemente un estado, un modo de ser político del pueblo catalán, y decimos del pueblo porque un pueblo vive mientras su lengua vive [...]. Lo que murió fue solo un estado, una organización política, no un pueblo, y cuales sean los destinos de ese pueblo en lo futuro esto lo escribirán en la continuación de los siglos los historiadores.»¹⁶⁴ I per això va lloar diversos cops la Renaixença catalana, de la qual era un protagonista actiu, i de la qual va dir que «no es más que la vuelta al espíritu democrático de las antiguas instituciones políticas de todas las nacionalidades españolas»¹⁶⁵ perquè feia renéixer novament l'esperit del poble ferit el 1714.

Aquest catalanisme i la bona relació que sempre mantingué amb cercles catalanistes, molts dels quals havien fet el pas al catalanisme polític, facilitaren el seu acostament —tanmateix conjuntural— al republicanisme nacionalista, sobretot després que els militants de la Lliga Regionalista partidaris de la República s'escindissin d'aquest partit a partir de 1904 i fundessin dos anys més tard el Centre Nacionalista Republicà (CNR). Aquest acostament facilità alhora la seva participació en la Solidaritat Catalana el 1906, el moviment polític que, volent-ho o no tots els partits que l'integraren, va consolidar el catalanisme polític com un moviment madur i ja hegemònic fins a la Guerra Civil. Sanpere es feu subscriptor d'*El Poble Català*, el portaveu del CNR, des que a partir del maig de 1906 es convertí en diari. Aquesta publicació, com si pretengués expiar les paraules ofensives que joves nacionalistes havien llançat contra el vell republicà des de *Juventut*, procurà tractar-lo molt bé. Li feu unes ressenyes molt generoses dels estudis que anava publicant,¹⁶⁶ li anunciava i també ressenyava les conferències que feia¹⁶⁷ —alguna de les quals les

163. *El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1.

164. ALBAREDA, Joaquim (2001), «Estudi...», *op. cit.*, p. 27.

165. Ídem, p. 11.

166. Per exemple, les que li feu al llibre *Fin de la nación catalana* (*El Poble Català*, 9 de setembre de 1905, p. 7; 6 de gener de 1906).

167. Per exemple, la que havia de fer al Centre Excursionista de Catalunya sobre pintura medieval catalana el maig de 1906 (*El Poble Català*, 23 de maig de 1906, p. 3).

dictà al mateix local social del CNR—¹⁶⁸ i fins proposà —per boca de Pous i Pagès— de fer-li un homenatge com a agraïment a les seves aportacions a la història de Catalunya: «No us sembla que tenim el dever d'aplegar-nos entorn del benemèrit patriota, pera dir-li gracies del fons del nostre cor? Fem-ho, companys: oferim-li un banquet, ja que és la manera més ràpida y senzilla de que puguem ésser molts a fer-li homenatge de la nostra gratitud.»¹⁶⁹

Ahora, *El Poble Català* cedí les seves pàgines a Sanpere — després que *La Veu de Catalunya*, portaveu de la de la Lliga Regionalista, les hi negués— per tal que defensés la seva posició en una polèmica llarga,¹⁷⁰ dura i agra amb l'escriptor i crític d'art Raimon Casellas, que es trobava en l'òrbita de la Lliga. La polèmica sorgí arran d'una crítica severa que Sanpere feu dins la seva obra *Los cuatrocentistas catalanes* a diverses teories de Casellas. Tots dos polemistes havien col·laborat a la Junta Municipal de Museus i Belles Arts i molt probablement aquest últim considerà que Sanpere havia ficat el nas dins d'una línia de recerca —la de la pintura medieval— que considerava pròpia.¹⁷¹ Però en el fons també hi havia una qüestió política. Casellas s'havia adherit al catalanisme de la Lliga des del 1901 i el 1906 tenia un paper rellevant dins de la Junta de Museus —se situà amb la política museística d'aquest partit a partir de 1901 mateix— i a *La Veu de Catalunya*. La controvèrsia distancià encara més Sanpere del nacionalisme conservador. El portaveu de la Lliga, a partir de la polèmica i ressuscitant les ofenses de la revista *Juventut* de l'any 1903, no tenia inconvenient a desqualificar Sanpere amb l'excusa més mínima. Una vegada el descrigué com «l'irascible home de les llargues barbes, l'historiògraf pledejador de fantàstiques històries com aquells antics falsificadors de cròniques».¹⁷²

168. Per exemple, la que donà sobre la figura del rei Jaume I (*El Poble Català*, 22 de març de 1908, p. 2).

169. *El Poble Català*, 11 de juliol de 1906, p. 1.

170. Fins a onze articles firmà Sanpere en aquest diari sobre aquesta polèmica (*El Poble Català*, 15, 19, 25 i 28 de juliol; 3, 9, 18 i 24 d'agost; 2 i 9 de setembre, i 3 d'octubre de 1906).

171. L'any 1892 havia iniciat les seves recerques sobre els primitius catalans (FREIXA, Mireia (2011), «Salvador Sanpere i Miquel i els pintors...», *op. cit.*, p. 9).

172. «El cas del Sr. Sanpere y Miquel», *La Veu de Catalunya*, 7 de desembre de 1908, p. 3, ed. tarda.

Però, ahora, aquesta mútua oposició serví per a acostar-lo momentàniament al republicanisme catalanista, que li oferí, davant l'hostilitat lligaire, un cert suport i una certa empara que ell aprofità i agraí. Perquè, a més, al desafiament regionalista s'hi afegí la provocació d'algun sector del lerrouxisme, representat per la revista *El Descamisado*, que aprofità les dures crítiques que *La Veu de Catalunya* li feia per burlar-se'n també fent esment de «les mentides del savi Sanpere».¹⁷³ Just al moment en què s'estava congriant la polèmica amb Casellas, Sanpere expressà «el meu gran amor a *El Poble Català* i els seus homes, destinats a ésser un dia, per joves, continuadors de l'història de la Unió Republicana».¹⁷⁴

Cal tenir present, però, que el fort idil·li entre Sanpere i els republicans catalanistes es va limitar en bona mesura al període en què la Solidaritat va ser viva. Aquest moviment polític va fer aproximar com mai el republicanisme salmeronià i el catalanista. Ja hem dit que Sanpere s'adherí a aquesta organització seguint les passes de Salmerón, tal com van fer la major part de republicans *moderats* —els salmeronians— de la Unió Republicana, com ara Junoy, Josep Zulueta o Roca i Roca. I tot i així cal apuntar que Sanpere no s'implicà del tot en el moviment solidari —almenys molt menys del que ho feu, per exemple, el seu amic Roca i Roca—. Probablement, el 1906 ja havia decidit abandonar definitivament la política de primera fila per centrar-se en els seus estudis —i en les seves polèmiques—, però crec que també hi degué influir una certa inquietud a col·laborar amb un moviment que va ser progressivament encapçalat i dirigit per la Lliga Regionalista, grup que combaté des d'un bon principi, el 1901 —i més encara des de la polèmica amb Casellas del 1906—, i que sempre va qualificar de «dinàstica y reaccionaria».¹⁷⁵ En l'únic míting al qual ens consta que participà durant els anys de la Solidaritat, hi parlà per donar suport a un candidat republicà, Joan Lladó Vallès, que es disputava l'acta amb un regionalista —Ignasi Girona— al districte de Granollers. Eren les eleccions generals d'abril de 1907, les que donaren la gran victòria electoral a la Solidari-

173. CASTELLANOS, Jordi (1983), *Raimon Casellas i el Modernisme*, vol. II, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 119.

174. *El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1.

175. Per exemple a «Carta de Sanpere», *op. cit.*

tat. Ambdós candidats de Granollers s'autoproclamaren solidaris. Sanpere s'hi havia de sentir més còmode que en qualsevol altre districte on regionalistes i republicans anaven junts. Al míting parlà al costat només dels republicans: Emili Junoy, Joaquim Salvatella, Vallès i Ribot, Coromines i el candidat Lladó i Vallès.¹⁷⁶

Després de l'eufòria solidària dels anys 1906 i 1907, i encara més després de la mort de Salmerón el 1908, la relació de Sanpere amb *El Poble Català* i la seva gent es refredà. El divorci polític —que no pas en el pla més personal i cultural— es consumà quan el vell historiador republicà, en lloc de seguir els passos dels antics amics de militància com Roca i Roca cap a la nova Unió Federal Nacionalista Republicana (1910), decidí acostar-se al Partit Republicà Radical.

Els principis pels quals sempre havia lluitat el vell Sanpere no li permetien adherir-se a una formació que s'autoqualificava de «nacionalista», malgrat que també es digués «republicana». Per això mateix ja no s'acabà de vincular en el seu moment al CNR. Ja el 1906, en el mateix article en què expressava el seu amor als homes d'*El Poble Català*, els retreia que avantposessin el catalanisme al republicanisme: «els catalanistes-republicans, si es diguessin i fossin republicans-catalanistes, serien de tot punt els meus, perquè a llavors estarien, com jo, dintre de la Unió Republicana [...]. Els republicans catalanistes ens sentim primer republicans que catalanistes, perquè ens sentim primer homes que catalans. Jo, per a ésser un cabal republicà com soc, em sentiria tant catalanista com soc ara, malgrat haver nascut a Castella o a Extremadura».¹⁷⁷ Sanpere recuperarà en aquesta carta els seus plantejaments més krausistes dels anys seixanta i setanta i considerarà que el nacionalisme català majoritari anava en contra del seu vell concepte de federalisme universalista, que creia en la idea que calia establir un ordre de preferències de les agrupacions humanes, i que aquest ordre estaria presidit pel conjunt de

176. *El Poble Català*, 7 d'abril de 1907, p. 2. A banda d'aquest míting, durant les mobilitzacions solidàries, només coneixem de Sanpere la participació a la multitudinària manifestació per homenatjar la trentena de diputats i senadors catalans que van impugnar a Madrid el projecte de la regressiva Llei de jurisdiccions, que va ser el mòbil original de la fundació de Solidaritat. La manifestació va tenir lloc a Barcelona el 20 de maig de 1906 i fou presidida per Salmerón (*El Poble Català*, 20 de juny de 1906, p. 1).

177. «Carta de Sanpere», *op. cit.*

la humanitat, seguit de la nació (Espanya), el poble (Catalunya), el municipi i, finalment, l'individu.¹⁷⁸ Per això advertí en un altre article a *El Poble Català* que «nosaltres no deixem d'esser catalans per sentir-nos primer que catalans homes, sinó que per endavant de l'interès del nostre poble posem el de la humanitat, davant de l'interès de l'home català posem l'home dintre de Catalunya, perquè a Catalunya també hi viu una humanitat».¹⁷⁹

178. «Prefereix la comunitat a la persona. Prefereix el poble a la comunitat. Prefereix la nació a un poble. Prefereix la Terra a la nació. Abandona la part, si cal, en bé del tot.»

179. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1906), «Carta oberta a mon benvolgut amic en Pous i Pagès», *El Poble Català*, 7 de juliol, pp. 1-2.